

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2013

Bc. Jaroslav Nusko

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra teologických věd

Diplomová práce

Otroctví ve starověkém Izraeli

Vedoucí práce: ThLic. Adam Mackerle, Th.D.

Autor práce: Bc. Jaroslav Nusko

Studijní obor: Teologie služby

Ročník: 3.

2013

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses. cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Dne

Podpis studenta

Děkuji vedoucímu diplomové práce ThLic. Adamu Mackerle Th.D.
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH:

Úvod	8
1. Historický vývoj starověkého Izraele	11
2. Starověká izraelská společnost	12
2.1 Izraelská společnost před vznikem království	12
2.2 Izraelská společnost po vzniku království	13
3. Otroctví ve starověkém Izraeli	16
3.1 Otroci v soukromém vlastnictví	17
3.2 Otroci v majetku státu - paláce	18
3.3 Chrámoví otroci - nevolníci	19
3.4 Dlužní otroci	20
3.4.1 Historie propouštění dlužních otroků	21
3.4.2 Svědectví proroků	23
4. Starozákonní systém půjček	26
4.1 Bezúročné půjčky podle Starého zákona	26
4.2 Zástava	28
4.3 Záruka	30
4.4 Důsledky neplacení	31
4.5 Způsoby nápravy v případě neschopnosti splatit dluh, nebo ztráty svobody z důvodu zadlužení	33
4.5.1 Promíjení dluhů	33
4.5.2 Individuální vykoupení země	35
4.5.3 Individuální vykoupení osob	36
4.5.4 Propouštění dlužních otroků a promíjení dluhů na základě smlouvy	36
4.5.5 Pravidelné propouštění dlužních otroků	37
4.5.6 Pravidelné odpouštění dluhů, propouštění dlužních otroků a vracení dědičného majetku - Milostivé léto	37

5. Pentateuch	38
5.1 Historie	38
5.2 Zákony o otrocích	39
5.2.1 „Hebrejský“ otrok	40
6. Zákony o otrocích v knize Exodus	42
6.1 Ex 20,10 : den odpočinku	42
6.2 Ex 20,17 : touha po majetku	42
6.3 Ex 21,2-6.7-11 : ustanovení o otrocích	43
6.3.1 Ex 21,2-4 : koupě a propuštění hebrejského otroka	44
6.3.2 Ex 21,5-6 : vstup do trvalého otroctví	46
6.3.2.1 Ex 21,6 : <i>procedura vstupu do trvalého otroctví</i>	48
6.3.3 Ex 21,7-11 : prodej dcery dlužníka za manželku	50
6.4 Ex 21,20-21.26-27.32 : napadení otroka	51
6.4.1 Ex 21,20-21 : usmrcení (těžké zranění) otroka	51
6.4.2 Ex 21,26-27 : poranění otroka	52
6.4.3 Ex 21,32 : usmrcení otroka býkem	53
7. Zákony o otrocích v knize Deuteronomium	54
7.1 Dt 5,14 : den odpočinku	54
7.2 Dt 5,21 : touha po majetku	55
7.3 Dt 12,12.18 : obětní slavnosti	55
7.4 Dt 15,12-18 : ustanovení o otrocích	56
7.4.1 Dt 15,13-15 : provize pro propouštěné dlužní otroky	58
7.4.2 Dt 15,16-17 : vstup do trvalého otroctví	59
7.4.3 Dt 15,18 : výsluha dvojnásobné mzdy	60
7.5 Dt 16,11.14 : svátky	61
7.6 Dt 21,10-14 : sňatek a osvobození cizí zajatkyně	61
7.7 Dt 23,15-16 : uprchlí otroci	62

8. Zákony o otrocích v knize Leviticus	64
8.1 Lv 19,20-22 : znásilnění zasnoubené dlužní otrokyně	64
8.2 Nařízení Milostivého léta	65
8.2.1 Lv 25,1-7 : rok odpočinutí Hospodina	65
8.2.2 Lv 25,8-13 : Milostivé léto	66
8.2.3 Lv 25,25-54 : postupná stádia bídy izraelského dlužníka	68
8.2.3.1 Lv 25,14-17.23-34 : prodej dědičného majetku	69
8.2.3.2 Lv 25,35-38 : možnost bezúročné půjčky	71
8.2.3.3 Lv 25,39-43 : Izraelec se musí prodat jinému Izraelci	71
8.2.3.4 Lv 25,47-55 : Izraelec se musí prodat cizinci	74
8.3 Lv 25,44-46 : koupě a vlastnictví cizích otroků	76
Závěr	77
Prameny a literatura	81

Úvod

„Otroctví jest právní ústav, spočívající v tom, že jistým lidem upírá se povaha osobnosti, kterou jedinou se člověk liší ode všech jiných bytostí. Důsledkem toho jest, že člověk není pokládán právně za člověka, nýbrž za věc, předmět majetku. Zvrácenost přirozených poměrů, jejíž oprávněnost nemůže uznati vyvinutý právní cit národů mravně vysoko vyspělých, necítí se na jistém stupni kultury národův, a právní ústav, který dnes pokládáme za barbarský, jest pokládán na onom stupni za zjev zcela přirozený.“¹

V Ottově slovníku naučném se hovoří o otroctví nejen jako o barbarském způsobu zacházení s lidmi, kteří jsou pokládáni za majetek, ale také se současně vysvětluje, že v tehdejší společnosti byl tento jev zcela běžný a nebylo na něm shledáváno nic nevhodného. V novějších vydáních různých naučných slovníků a encyklopedií již toto vysvětlení chybí, a tak se pouze hovoří o tom, že otroctví je disponování lidmi jako věcným majetkem (otrok je předmětem vlastnického práva)², které má za účel vykořisťování jejich pracovní síly³, nebo je zbaven většiny práv svobodných osob, a stal se zbožím, které je nakupováno a prodáváno za účelem zisku⁴. Toto jsou jistě strohá fakta, ale pokud jde o skutečné postavení otroka a jeho zařazení do tehdejší společnosti, o tom nám nepodává vysvětlení žádná z těchto knih.

Nejen v dobách patrimonálního otroctví, kdy byli otroci samozřejmou součástí rodin, nebylo možné hovořit o nich pouze jako o bezprávných bytostech, ale ani později. Obecně lze říci, že ani v dobách nejrozvinutějšího otrokářského systému v městských státech Mezopotámie nebo v Egyptě, kde byli otroci potřební především pro zabezpečení zavlažovacího systému, nebyli nikdy zcela bezprávní a majitelé s nimi nemohli nakládat, jak se jim zlíbilo. Stejně tak ve starověkém Řecku. Zdejší otroci pracovali ve všech oblastech společnosti, především pak jako řemeslníci, horníci v dolech nebo jako zemědělci na polích. Když bylo s otrokem nelidsky zacházeno, mohl využít právo azylu, utéci do chrámu nebo k oltáři, a tak se stát nedotknutelným. V Římské říši, kde dochází k největšímu rozvoji otrokářského systému, byl ale zároveň institut otroctví nejpodrobněji právně upraven. Veškerá práce, ať už těžká nebo lehká,

¹ Ottův slovník naučný, díl 18, s. 972.

² Srov. *Všeobecná encyklopedie Diderot*, díl 3, s. 388.

³ Srov. *UNIVERSUM Encyklopedie pro 21. století*, s. 89.

⁴ Srov. *Encyclopedia Britannica*, 2002, s. 1722.

byla zde v rukou otroků. Bylo pod úroveň svobodného občana fyzicky pracovat, ten mohl pouze válčit nebo se zabývat správou státních záležitostí, literaturou nebo uměním. Podobně tomu bylo již v Řecku, takže lze říci, že díky otroctví dochází paradoxně ke vzestupu lidské kultury obecně. Bez existence otroků by se nerozvíjela ani kultura ani filozofie.⁵

Je zřejmé, že otroctví se stalo skutečným fenoménem starověku. Ale jeho izraelská podoba, kterou nám zprostředkovává Starý zákon, byla, ve srovnání s okolními zeměmi, v některých ohledech opravdu jedinečná. Také proto jsem se rozhodl zpracovat toto téma ve své diplomové práci.

Cílem mé diplomové práce je popsat otrokářský systém, praktikovaný ve starověkém Izraeli, a shrnout poznatky, na základě našich současných znalostí. Sledované období starověku začíná, pro můj účel, usazením izraelských kmenů v Kenaánu (tedy asi 1300 př. Kr.) a končí počátkem helenizace tohoto území (okolo roku 333 př. Kr.), i když je zřejmé, že popisovaný systém otroctví zde existoval i nadále.

Vzhledem k tomu, jaký je cíl mé práce, nejprve krátce popíši starověkou historii státu Izrael, aby bylo zřejmé, v jakém kontextu se tento stát rozvíjel, a poté také vývoj jeho společnosti, především s ohledem na okolnosti související s tématem otroctví. To jsou potom předpoklady pro podrobnější popis samotné instituce otroctví v této zemi a jeho praktikování ve společnosti. Popíši zde otroctví v rodinách, jako základní prvek tehdejšího systému, dále možné zapojení otroků do služeb státu (paláce) nebo chrámů, a také otroctví dlužní, jako přirozenou součást všech starověkých blízkovýchodních ekonomik. Vzhledem k souvislosti problému dlužního otroctví s celkovou sociální situací, jsou součástí této kapitoly také některé výroky starozákonních proroků na toto téma. V následující kapitole se potom podrobněji zabývám izraelským systémem půjček, protože ten také přímo souvisí s možností vzniku dlužního otroctví. Následuje popis a rozbor jednotlivých zákonů pojednávajících o otrocích, které jsem rozdělil podle jednotlivých knih Starého zákona, ve kterých se nachází. Na závěr se potom pokusím shrnout všechny dosažené poznatky. Pro zpracování své práce jsem použil metodu přímou.

⁵ Srov. *Ottův slovník naučný*, díl 18, s. 972-974.

Pokud jde o použité prameny, problémem je hlavně nedostatek přímých zdrojů z daného období, které by se zabývaly tématem otroctví na uvedeném území. Jediným takovým existujícím pramenem je Bible, především Starý zákon. Kromě toho jsem vycházel z dostupné literatury: výkladů, sborníků a také jednotlivých děl badatelů pojednávajících o dané problematice. V otázce dlužního otroctví byla stěžejní kniha G. C. Chirichigno „*Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*“, především pro autorovu detailní znalost děl jednotlivých historiků, zabývajících se oblastí Izraele, stejně jako biblických exegetů, která se vztahují k danému tématu. Pokud jde o systém půjček, zde jsem vycházel především z práce T. Frymer-Kensky „*Israel in Security for Debt*“ v knize R. Westbrook a R. Jasnow „*Ancient Near Eastern Law*“. Dále, kromě knih našich renomovaných autorů, to byla také novější díla, vycházející z výzkumů novodobé archeologie.

Jsem si vědom toho, že se v mnoha oblastech výzkumu badatelé neshodují, a proto uvádím i různá stanoviska na dané téma. Za těchto okolností se nesnažím o konkrétní představení a zdůvodnění každého jednotlivého názoru, protože toho nejsem schopen v daném rozsahu práce, ale pouze obecné nastínění různých pohledů.

1. Historický vývoj starověkého Izraele

Nemáme žádné informace o Izraeli před zmínkou na stéle z pátého roku vlády faraona Merneptaha (asi roku 1207 př. Kr.) a biblická vyličení počátků Izraele ve formě genealogie patriarchů Abraháma, Izáka a Jákoba - Izraela, sepsaná pravděpodobně až v královské době, nebo ještě později.⁶ Nemáme také žádné nezpochybnitelné důkazy o tom, jakým způsobem k prvnímu osídlení tohoto území Izraelci skutečně došlo.⁷

Počátky Izraele můžeme tedy umístit přibližně do 13. století př. Kr. Na území Palestiny tehdy vznikl kmenový svaz chovatelů drobného dobytka, především ovcí a koz. Tyto polokočovné kmeny přišly na kenaánskou vysočinu z různých stran a nijak zvlášť se nelišily od svých semitských sousedů ani způsobem života, ani jazykem. Na rozdíl od okolních uctíváčů Baalových nebo Kemóšových⁸ ale uctívali nejprve „*Boha svých otců*“, později se spojili k uctívání Jahva - Hospodina. Tato skupina ovládla celou střední Palestinu a postupně obsadila i řadu starších kenaánských měst.⁹

Podle biblického podání, v Kenaánu sídlilo 12 hebrejských kmenů, které byly od roku 1025 př. Kr. sjednoceny v jednotné království krále Davida a následně jeho syna Šalomouna. Ale velice brzy, roku 928 př. Kr., se spojené království rozpadá na severní Izrael a jižní Judsko. Roku 721 př. Kr. dochází k porážce severního státu Asyřany a ten přestává existovat. Judsko, které se stalo asyrským vazalem, utrpělo roku 587 př. Kr. porážku od Babylonu, kam byla následně odvečena většina židovského obyvatelstva. Až když Peršané v roce 539 př. Kr. porazili Babylon, dovolil nový král Kýros, aby se Židé po padesáti letech zajetí zase vrátili domů. Toho však využila jen část z nich. V průběhu doby dochází k obnově jeruzalémského chrámu, z Judska se stává provincie Perské říše. Makedonský král Alexandr Veliký a jeho následovníci ovládali Judsko i Samařsko v období 332 - 63 př. Kr. V tomto období prochází celá Palestina mnoha válkami a povstáními, která s sebou nesou ničení, ale zároveň se rozvíjí židovská diaspora v celém helenistickém světě. Dochází také k dočasné renesanci hebrejského království spojeného s Hasmoneovskou dynastií. Také po obsazení země Římany dochází v Judsku k dočasnému období rozkvětu, především díky římskému oblíbenci Herodu Velikému. Ten dal znovu postavit jeruzalémský chrám v nebývalé kráse.

⁶ Srov. LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*, s. 7.

⁷ Podle posledních archeologických výzkumů se jeví jako nejpravděpodobnější, že tyto kmeny přišly postupně, ve třech osídlovacích vlnách. Srov. FINKELSTEIN, I.; SILBERMAN, N. *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, s. 109-113.

⁸ Srov. SEGERT, S. *Starověké dějiny Židů*, s. 13.

⁹ Srov. *Encyklopedie dějin starověku*, s.193.

Po povstání Židů proti římské nadvládě, které bylo krvavě potlačeno, přestává v roce 70 po Kr. starověký izraelský stát existovat.¹⁰

2. Starověká izraelská společnost

2.1 Izraelská společnost před vznikem království

Původní izraelská komunita žila stylem polokočovných nomádů. Přebývali ve stanech a putovali z místa na místo podle možností pastvy pro jejich stáda, aby se po určitém čase zase vrátili zpět. To se ale začalo měnit, když po jejich usazení v Kenaánu přešli postupně na zemědělský způsob života.

Společnost byla založena na skutečné nebo fiktivní příbuznosti svých členů. Její jednotlivé úrovně tvořila rodina, klan a kmen. Po usazení dostala každá rodina (nebo kmen) svou půdu, na které hospodařila (Joz 13-21). Každá rodina pak také zpravidla obývala svůj vlastní dům o čtyřech místnostech, postavený okolo dvora se sily. Klan (rod) se skládal z několika rodin, jejichž obydlí tvořila vesnice nebo i malá města. Byl víceméně soběstačný jak ekonomicky, tak i sociálně, protože k sňatkům docházelo mezi členy klanu. Rodina nebo klan žil většinou ve stejné lokalitě, což zajišťovalo potřebu možné pomoci. K větším setkáním v rámci celého kmene docházelo při příležitostech poutních slavností v základních svatyních.¹¹ Kmen odpovídal především za dodržování práva a jeho ochranu v celém společenství. Izraelci žili bez stálých vládců, neměli žádnou ústřední autoritu. Pokud se vyskytlo nebezpečí, byli schopni se sdružit pod vedením zvláště schopných vůdců - soudců. Jakmile ale nebezpečí pominulo, opět se vrátili ke svému původnímu stylu života.¹²

Svazky založené na rodových tradicích se ale ve spojení s jiným způsobem života začaly měnit. Vznikaly svazky nové, vycházející ze společného bydliště a jiné dělby práce. Obyvatelé se tak začali shromažďovat podle svého povolání, velikosti majetku a také politického vlivu. Došlo k pozvolnému růstu životní úrovně, jejímž výsledkem byly kvalitnější stavby domů i veřejných budov, nebo více zdobená keramika. Celá izraelská společnost se změnila. Živila se obhospodařováním svých polí a zahrad, žila v kamenných domech s plochými střechami ze dřeva a podlahou

¹⁰ Srov. LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*, s. 106.

¹¹ Srov. tamtéž, s. 15.

¹² Srov. SEGERT, S. *Starověké dějiny Židů*, s. 77-78.

z udusané hlíny. Jediné co je odlišovalo od okolních národů bylo náboženství - víra v jednoho Boha - Jahva a jeho Zákon. Vzniklo teokratické zřízení, které bylo založené na přímé vládě Boha, který projevuje svoji vůli Zákonem daným jeho vyvolenému lidu.¹³

S postupujícím časem se kromě zemědělství a chovu začala rychle rozvíjet i řemeslná výroba a především obchod. Pěstování oliv a vinné révy s sebou přinášelo přebytky, které bylo možné v podobě vína a olivového oleje úspěšně měnit za základní plodiny, hlavně potřebné obilí. Starý systém soběstačných vesnic byl již neudržitelný. S postupnou specializací pak vznikla nová třída správců, obchodníků, vojáků z povolání a nakonec i králů.¹⁴

2.2 Izraelská společnost po vzniku království

Na základě biblických textů¹⁵ se domníváme, že královské příjmy měly plynout ze dvou zdrojů: vnějšího tj. majetek ukořistěný nepřátelům, a vnitřního tj. z produkce královských statků, které měly být dobře spravovány a hodně vynášely (1 Pa 27,25-31). Spravedlnost vykonávaly místní úřady tradičními způsoby, ale nyní existovala i možnost odvolat se přímo ke králi (2 S 14,15).¹⁶ Podle biblických textů zavedl král David pro potřeby království daňový systém, bylo provedeno sčítání lidu (1 Pa 5,17) a rozšířil se administrativní aparát. Staré kmenové zřízení se působením nových královských institucí postupně rozpadalo.¹⁷ Došlo ke všeobecnému hospodářskému rozvoji, ale současně se stále více prohlubovala propast mezi bohatou vládnoucí třídou a většinou venkovského obyvatelstva, často vykořisťovanou.¹⁸

Vycházejí z biblických zdrojů dále předpokládáme, že král Šalomoun se následně věnoval uspořádání a správě říše. V otázce správy království se obklopil, podobně jako David, vysokými úředníky a rádci, navazujíc na již zavedenou administrativu a dědičný charakter základních společenských funkcí, které vykonával kněz, kancléř, herold a vojevůdce. Dále vytvořil nové úřednické posty: správce paláce, správce nad správci a správce nad veřejnými pracemi.

¹³ Srov. SEGERT, S. *Starověké dějiny Židů*, s. 76.

¹⁴ Srov. FINKELSTEIN, I.; SILBERMAN, N. *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, s. 122.

¹⁵ Pro období vlády králů Davida a Šalomouna neexistují žádné další písemné prameny. Srov. BÁNDY, J. *Dějiny Izraele*, s. 83.

¹⁶ Srov. LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*, s. 27.

¹⁷ Srov. SEGERT, S. *Starověké dějiny Židů*, s. 85-88.

¹⁸ Srov. LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*, s. 42.

Království se proměnilo v organizovaný stát, strukturovaný správní celek, o jehož chod pečovali úředníci. Země byla rozdělena na dvanáct oblastí. Každá měla v čele správce, jmenovaného králem, a zajišťovala chod a zásobování královského dvora jeden měsíc v roce. Pro velký počet vysokých úředníků a královské vozbě se jednalo o nelehký úkol. Zároveň bylo modernizováno a rozšířeno královské vojsko. Stavěla se řada pevností, chrám, královský palác, *Miló* a jeruzalémské hradby. Práce trvaly dlouho, což mělo dalekosáhlé důsledky, ať už hospodářské nebo sociální. Stavby si vyžádaly obrovské množství pracovních sil po celé zemi, které bylo možné zajistit pouze nucenou prací, a to nejen původních obyvatel, ale i Izraelců (1 Kr 5,27).¹⁹

Vláda izraelských králů se v tomto smyslu velmi podobala vládám mezopotamských městských států; podobně řešila i byrokratické záležitosti. Izrael, stejně jako již dříve státy Mezopotámie, měl k dispozici fondy na ochranu společnosti pro případ nouze nebo pro financování příliš rozsáhlých projektů.²⁰

Jako jistá protiváha královské autoritativní moci byly zachovány dvě národní instituce: dědičné kněžství a shromáždění lidu. V ústředním jeruzalémském chrámu, stejně jako v dalších svatyních, zajišťovalo chod početné kněžstvo. Při různých krizích se zde scházeli i vůdcové jednotlivých rodů a zastupovali lid při zásadních rozhodnutích, jako byla např. volba nového krále nebo sociální reformy (Jr 34,18; 2 Kr 23,1-2)²¹.

Instituce království, státní správa a profesionální vojsko, se měly rozvinout až do té míry, že se mohly rovnat královským institucím sousedních zemí, nebo je i dokonce v mnohém převyšovat. Obchodní plavby do dalekých zemí, stejně jako obchod s arabskými zeměmi, měly dosáhnout vysoké úrovně výnosů.²²

Hospodářství severního Izraele se rozvíjelo rychleji, protože mělo výhodnější polohu. Na jeho území se dařilo pěstovat kromě jiného také obilí. Zemí probíhala významná obchodní cesta od Středozemního moře do Sýrie, díky které kvetl obchod i s fénickými městy Sidónem, Týrem a Akkó.

Nákladné stavby by se těžko uskutečnily bez zapojení velkého množství lidí do nucených prací, které museli vykonávat také poddaní Izraelci. Tím se ovšem snížila

¹⁹ Srov. LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*, s. 29-30.

²⁰ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 113-114.

²¹ Srov. LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*, s. 45-46.

²² Na základě moderních archeologických výzkumů a na nich založených datacích se toto vše ale mělo odehrát až v 7. st. př. Kr. Srov. FINKELSTEIN, I.; SILBERMAN, N. *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, s. 133-135.

jejich možnost obdělávat vlastní pole. Dávky, vybírané nejspíš převážně v naturáliích, měly tak nesporně větší dopad na drobné zemědělce, než na vlastníky velkých polností.²³

Růst královské moci byl tedy současně příčinou vzniku velkých sociálních nerovností. Zámožní vlastníci velkých pozemků zabírali půdu malým zemědělcům, aby tak ještě více rozšířili své statky. Nebrali ohled na staré tradice, které považovaly půdu za trvalé vlastnictví jednoho rodu. I z archeologických nálezů jsou zřejmé rostoucí sociální rozdíly, když bohatí zneužívali svou moc k vlastnímu obohacování na úkor chudých.²⁴

Ke stejnému vývoji došlo posléze i na jihu království. Také zde se rozvíjelo intenzivní zemědělství, řemesla a obchod, a s tím opět docházelo k rozkladu staré rodové společnosti. I zde obyvatelé měst vykořisťovali venkov. Králové a velcí majitelé polností rozšiřovali své pozemky a produktivita těchto velkostatků stále rostla. Společně s tím ale postupně zanikaly malé rodinné statky a zároveň docházelo k velkému sociálnímu propadu těchto skupin obyvatelstva.²⁵ V následných obdobích vlád jednotlivých králů se sice měnila zahraničně - politická situace, ale společenské vztahy uvnitř země se nezměnily. Náboženská a administrativní reforma, kterou uskutečnil král Chizkijáš, ovšem přinesla díky centralizaci kultu reorganizaci funkcí kněží a levitů. Po rozdělení desátků v jeruzalémském chrámu zůstalo dost přebytků pro královské sklady, které tak mohl král využít pro státní potřeby. Součástí této reformy mělo být také sestavení a první redakce Deuteronomia.²⁶ Na tuto reformu navázal potom král Jóšijáš, který měl Deuteronomium vyhlásit za závaznou knihu (2 Kr 22-23) a pokračovat ve vymýcení cizích kultů. Vztahy ve společnosti se ale jinak nezměnily a drobní zemědělci byli pod neustálým tlakem elit, které pravděpodobně využívaly obyvatelstvo k nuceným pracím, a společně s vybíráním daní se měla rozšířit všeobecná korupce, kdy se i úředníci snažili obohatit na vybíraných poplatcích.²⁷

Situace se ale zásadně změnila po dobytí Judska vojsky Babylonu, po kterém dochází k nucenému exilu velkého množství elit národa - to se týkalo především vysokých hodnostářů a úředníků, ale také řemeslníků. Na zredukovaném judském území zůstaly jen menší skupiny rolníků a také obyvatelé měst se museli vrátit

²³ Srov. SEGERT, S. *Starověké dějiny Židů*, s. 107.

²⁴ Srov. tamtéž, s. 108.

²⁵ Srov. LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*, s. 55.

²⁶ Srov. tamtéž, s. 49.

²⁷ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 122-129.

k zemědělskému hospodaření, když si často přisvojili půdu těch, kteří ji museli opustit (Jr 39,9-10).²⁸

O období po návratu z Babylonu, máme jen málo zpráv. Byl vybudován nový chrám, obnoveno město Jeruzalém, do kterého se přestěhovala část obyvatel celé země. Nehemjáš a Ezdráš se snažili o konsolidaci poměrů v Judsku. Současně s rostoucí životní úrovní ale dochází ke zvýšení sociálního napětí, především z důvodu nucených prací a také nekompromisního vybírání daní.²⁹

Vývojem státu Izrael dochází k postupné centralizaci a tím k oslabení moci kmenových autorit, a zároveň se zvyšuje sociální nerovnost u obyvatelstva. I přesto ale neexistuje žádný důkaz nějakého rozsáhlého státního sektoru, jako tomu bylo v případě městských států Mezopotámie. Vlastnictví patrimoniálních území i nadále přetrvává jako důležitá instituce soukromého sektoru, jak během královského, tak i pozdějšího období (2 S 14; 1 Kr 21,1-19; Rt). V souvislosti s postupující centralizací se ale současně také zvyšuje podíl dlužního otroctví a odebírání půdy (2 Kr 4,1-7; Neh 5,1-13; Iz 5,8; Jr 34,8-16; Mi 2,1-2; Am 8,5).³⁰

3. Otroctví ve starověkém Izraeli

Na rozdíl od starověké Mezopotámie, kde se nám dochovalo velké množství klínopisných dokladů, včetně mnoha konkrétních právních rozhodnutí a zákoníků, vypovídajících také o tamním otrokářském systému v různých obdobích existence městských států, v případě Izraele neexistuje, bohužel, jiný zdroj, který by nám o něm cokoli doložil, kromě biblických knih Starého zákona. Starý zákon obsahuje určitá historická, politická, ekonomická a právní data, ovšem nesmíme přitom zapomenout na to, že se jedná především o text náboženský.

Autoři, zabývající se uvedeným historickým obdobím, proto využívají, kromě tohoto zdroje, také mezopotamské prameny, dopisy z archivů El Amarny a podobných materiálů z Nuzi. Ovšem, pokud jde o popis otroctví ve starověkém Izraeli, nelze najít žádné další historické dokumenty, kromě knih Starého zákona.

²⁸ Srov. LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*, s. 57.

²⁹ Srov. tamtéž, s. 64-66.

³⁰ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 112-113.

Že zde popsany systém pokračoval stejně i nadále, je pak zachyceno také v Novém zákoně, kde ovšem můžeme vidět, jak se s příchodem křesťanství začíná na situaci lidí, ve vlastnictví jiných osob, pozvolna nahlížet jiným způsobem.

3.1 Otroci v soukromém vlastnictví

Již v dějinách praotců se dozvídáme o existenci otroků v rodinách (Gn 12,5; 17,12; 32,6). Proto se můžeme domnívat, že otroci byli samozřejmou součástí izraelské společnosti od samého počátku, a že v tomto ohledu se tato společnost nijak nelišila od jiných starověkých společenských útvarů nalézajících se v oblasti Blízkého východu.³¹ Nevíme ovšem, od které doby začalo právní rozlišování otroků izraelských („hebrejských“) a otroků zahraničních, neboť se podle toho na ně vztahovala různá ustanovení zákona. Je jen zřejmé, že toto rozlišení máme doloženo až od sepsání biblických zákoníků.

Dokud se lidé živilo kočovným způsobem života a hnali svá stáda vždy na jiná místa v závislosti na ročním období, nebyl důvod rozšiřovat řady otroků nad rámec nejnужnějších požadavků, protože by je nebylo možné ani uživit. Proto v tomto období bylo množství otroků velmi malé, a jednalo se buď o jednotlivce, nebo maximálně několik osob, které žily v jednotlivých rodinách. Zde se hovoří o takzvaném patrimonialním otroctví. Tito lidé nebyli většinou nuceni dělat nějakou jinou práci, než takovou, kterou vykonávali i jiní členové rodin. Protože ale na takovou práci nestačili sami, bylo nutné zajistit si otroka, který s ní pomáhal. Za to dostával příděl jídla i nutné ošacení, měl zajištěnu střechu nad hlavou, takže z hlediska jeho zabezpečení se vlastně jednalo o dalšího člena rodiny. Takoví otroci byli získáváni především nákupem od obchodníků (Gn 17,12n.27).

Ženy pomáhaly v domácnosti, s výchovou dětí, nebo při práci na polích. Měly ale často i jinou úlohu; v případě, když nemohla manželka majitele otěhotnět, mohla najít manželovi otrokyni, se kterou mohl zplodit potomstvo (jinak ale byly pro něho otrokyně, které patřily manželce, nedotknutelné)³², nebo si on sám mohl takovou

³¹ Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 279.

³² Srov. tamtéž, s. 284.

otrokyni koupit. Tyto děti byly následně považované za pokračovatele rodu (Gn 16)³³. Děti byly také nakupovány od přistěhovalců (Lv 25,45).

Muži pracovali v zemědělství, pomáhali s chovem dobytka popř. prováděli řemeslné práce. Jediné, v čem se tedy vlastně odlišovali od ostatních členů rodiny kromě toho, že s nimi majitel mohl volně disponovat, bylo to, že se na ně obecně nevztahovalo dědické právo. Ale ani to nebylo absolutní pravidlo; často docházelo k osvojení otroka, právě za účelem možnosti předání dědictví (Gn 15,2-3).³⁴

Je ale zřejmé, že v důsledku rozvoje společenství od nomádského způsobu života k usedlému hospodaření, museli vlastníci velkých pozemků zajistit pro jejich obdělávání dostatečné množství pracovníků.

3.2 Otroci v majetku státu - paláce

Společně s rozšiřováním území, ovládaného izraelskými kmeny, se postupně dostávalo do zajetí i větší množství otroků, původních obyvatel Kenaánu. Ti potom pracovali především v zemědělství, na větších polích, vinicích nebo olivových hájích. Jakým způsobem byla jejich práce organizována a další okolnosti o jejich životě bohužel nevíme, takové doklady se nám nedochovaly. Jak ale postupně docházelo k většímu rozvoji stavební a řemeslné činnosti, především v době království, bylo nutné rozšířit i počet těchto otroků.

Není dosud jasné, jaká pracovní síla se využívala v palácových domácnostech. Král sám určoval, kdo bude pracovat na jeho pozemcích, sklízet úrodu nebo vyrábět zbraně a vybavení pro vozy. Podle uvedených pramenů šlo pravděpodobně o nájemné izraelské síly, které pracovaly na palácových zemědělských pozemcích. Šlo především o pěstování oliv a hroznového vína, chov zvířectva a některé další přidružené činnosti. V majetku krále Davida (1 Pa 27,25-31) byly jak nemovitosti - tedy pole, vinice a olivové háje, tak i dobytek, velbloudi, osli, ovce. K tomu skladiště, která měla vlastní personál, nad nímž byl další dozorcí. Tyto statky tedy spravovali královští úředníci, pod nimiž pracovalo velké množství nájemných izraelských sil (1 S 8,12).

³³ Zákoník Chammurapiho §171 neuznává dědická práva dětí otrokyní, pokud je otec neprohlásí za rovnocenné s dětmi manželky. Srov. BIČ, M. *Nejstarší zákony lidstva*, s. 135.

³⁴ O tom hovoří i texty z Nuzi nebo Asýrie. I přesto, že jsou z různých dob, dokazují, že podobné společenské i právní zvyklosti platily na starověkém Blízkém východě během 2. i 1. tisíciletí př. Kr. Srov. FINKELSTEIN, I.; SILBERMAN, N. *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, s. 284.

Na státních zakázkách, jako byla např. stavba chrámu, mělo ale také pracovat velké množství Izraelců, zapojených do systému nucených prací. Jak popisuje 1 K 5,27-28, Šalomoun poslal do Libanonu 30 000 mužů, určených právě pro stavbu chrámu. V biblických zdrojích ale nemáme žádný další důkaz, že by izraelští robotníci byli využíváni také na nějakou jinou práci, než na stavební projekty králů Šalomouna a Ásy. Právě instituce roboty měla být ale hlavním důvodem rozdělení obou království, když ji chtěl Rechabeám zachovat. Obyvatelstvo mělo obavy, že pokud bude i nadále využíváno k různým účelům na nucených pracích, nebude schopno zajistit obdělávání svých vlastních pozemků, a důsledkem může být i jejich ztráta z důvodu neschopnosti splácet své závazky, nebo i schopnost se uživit.³⁵

V době královské se však nejvíce využívala pracovní síla zahraničních otroků, kteří se stali stálým majetkem krále a byli zaměstnáni na státních stavebních projektech (1 Kr 5,15.9,20-21; 2 Pa 2,17-18. 8,7-8; Joz 16,10; Sd 1,28-36).

3.3 Chrámoví otroci - nevolníci

Nevíme, zda v izraelské společnosti zaměstnávali kněží chrámové otroky, jako tomu bylo v městských státech Mezopotámie nebo v Egyptě. Lze oprávněně předpokládat, že vzhledem k neustále probíhajícím obětem tomu tak mohlo být. O zajištění obětí, jejich úschovu, stejně jako o jiné, s chodem chrámu související práce, se musel někdo postarat. Je možné, že to vše měli na starost sami kněží a levité, ale i oni mohli mít k této práci určené chrámové otroky.

Lv 22,11

... Když si ... kněz koupí člověka za stříbro ...

Zde se jedná o koupi otroka knězem. Ovšem je více pravděpodobné, že tento otrok byl pouze v osobním majetku kněze a jemu také sloužil. Nebyl tedy určen přímo pro chrámovou službu.

Na základě biblických textů se lze domnívat, že tuto práci spíše vykonávali tzv. chrámoví nevolníci. Protože se jednalo o válečné zajatce nebo cizince zakoupené na

³⁵ Srov. RENDTORFF, R. *Hebrejská bible a dějiny*, s. 64.

trhu, mohli bychom je s velkou pravděpodobností považovat jen za jinak pojmenované otroky.³⁶

Po ukončení války s Midjánem odebral Mojžíš bojovníkům 1/500 a vlastnímu Izraeli 1/50 jejich kořisti ve věcech i v lidech, kteří měli sloužit u velekněze a levitů ve stanu setkávání (Nu 31,28-30.40.47). K těm dále přibyli Gibeónané, které ušetřil Jozue, *aby sekali dříví a čerpali vodu* pro Hospodinův dům a oltář (Joz 9,3-27), tj. byli zaměstnání jako obsluha pro stan setkávání a jeho personál - zde jsou také skutečně nazýváni otroky.

David a jeho úředníci určili pro takovou službu u levitů, sloužících v chrámu, cizince a někteří z jejich potomků se vrátili ze zajetí s Ezdrášem (8,20). K nim se navíc připojili také *synové Šalomounových služebníků* (Ezd 2,58; Neh 7,57).

Také Ezechiel (44,6-9) hovoří o tom, že cizí neobřezaní sluhové pracovali v chrámu. (Je ale málo pravděpodobné, že by tito chrámoví nevolníci tehdy skutečně nepodstoupili obřízku.)

Za Nehemjáše (3,26.31;11,21) žili také někteří z nich v Jeruzalémě, měli svůj tábor na Ófelu poblíž chrámu, a pomáhali s opravami městských hradeb. (Tato zmínka ale může také hovořit pouze o době před opravami chrámu, kdy žili v tomto táboře, protože jinak hovoří Ezd 2,70 i Neh 7,73 o městech, kde měli bydlet.)³⁷

3.4 Dlužní otroci

Pokud jde o zákonná ustanovení týkající se otroků obecně, nemůžeme rozlišovat dobu před založením království nebo po něm. Po celou dobu existence státu se zachovávala nařízení mojžíšských zákonů pro jednání s otroky. Co se ale nutně muselo změnit spolu s vytvořením království, a tím také zvýšeným tlakem na chudé obyvatelstvo, ať už to bylo zatížením daněmi nebo nucenou prací, byl současný nárůst zadlužení a odebírání půdy, a s tím spojeného dlužního otroctví.

Na území Izraele se v období existence státu (stejně jako na celém Blízkém východě) rozlišovaly dva druhy otroků. Za prvé to byli otroci, kteří se stali skutečným majetkem svých pánů, tedy většinou váleční zajatci - příslušníci podmaněných národů

³⁶ Tento předpoklad potvrzuje i fakt, že v Joz 9,3-27 jsou tito lidé skutečně označeni jako otroci.

³⁷ Srov. DOUGLAS, J. et al. *Nový biblický slovník*, s. 712.

nebo jiní cizinci, zakoupení za účelem zotročení od obchodníků, a za druhé dlužní otroci - tedy ti Izraelci, kteří se dostali do problémů se splátkami dluhů (především drobní zemědělci pro neschopnost platit daně, nebo půjčky na své hospodaření). Proto byli vzati do otroctví členové jejich rodin, aby tak tento dluh odpracovali (2 Kr 4). (Kromě toho zde byli také otroci, do otrockého stavu odsouzení.)

Tyto dva druhy otroků se obecně mezi sebou významně odlišují. Cizí otroci sloužili po neomezenou dobu a byli součástí majetku pána, který s nimi mohl nakládat podle svého uvážení (mohl je tedy darovat, prodat, byli součástí dědictví nebo věna, ale mohl je též propustit na svobodu). Děti těchto otroků se stávaly automaticky jeho majetkem (Gn 17,12). Pokud jde o dlužní otroky, tyto lidé se nestali automaticky majetkem svých nových pánů, dřívějších věřitelů (nebo těch, kteří za ně zaplatili dlužnou částku), ale byli nuceni u nich pracovat po určitou, zákonem stanovenou dobu, navíc s možností vykoupení. Noví vlastníci si tak v podstatě kupovali pouze jejich práci. Lépe řečeno, jejich rodinných příslušníků, protože, jak vyplývá ze studií, hlava rodiny se nestávala dlužním otrokem, neboť byla důležitá pro další chod domácnosti a zabránění možnosti vzniku dalšího zadlužení.

S rozvojem monopolního vlastnictví bohatých majitelů pozemků a zároveň vysokého zatížení daněmi, byli drobní zemědělci nuceni brát si často půjčky s vysokými úroky. Přestože zde platila přísná nařízení biblických zákonů, která zakazovala vybírat úroky od jiných chudých Izraelců (Ex 22,25; Dt 23,19-20), bylo zde mnoho lichvářů, kteří taková omezení nerespektovali.³⁸ Chudí zemědělci byli pak nuceni platit takové závazky, že i přes prodej osobního majetku a následné živoření, museli často prodat rodinné příslušníky, nebo nakonec, po prodeji vlastní půdy, i sami sebe za otroky. K tomu ovšem mohlo dojít, a jistě také často docházelo i v případech, kdy dostal dlužník půjčku od svého souseda bez jakéhokoliv úroku, tedy přesně podle zákona.³⁹

3.4.1 Historie propouštění dlužních otroků

Jak je zřejmé z historických pramenů, v různých obdobích starověku se tehdejší panovníci snažili, nejprve za pomoci zvláštních osvobozujících výnosů, později

³⁸ Srov. kapitola 3.4.2.

³⁹ Srov. kapitola 4.

zákoníků a ediktů, dobu dlužního otroctví omezit, aby nedošlo k rozkladu ekonomiky země.

Vůbec první známý doklad o zmírnění dlužního otroctví se dochoval v nápisu panovníka města Lagaše, Entemeny (asi 2405 - 2375 př. Kr.). Vládce Girsu / Lagaše, Urukagina (2351 - 2342 př. Kr.) vydává podobné opatření; z důvodu sociálních nepokojů a hospodářských problémů zprošťuje obyvatelstvo od dlužního otroctví. Stejně tak Urnammu, vládce Uru (2111 - 2093 př. Kr.) ve svých zákonech vyzývá k ochraně sociálně slabých a ruší dlužní otroctví. Podobně i zákony, které jsou součástí Akkadské právní sbírky Kodex Eshnunna (asi 1790 př. Kr.), a dále Akkadské právní sbírky Chammurapiho (asi 1758 př. Kr.) - v zákonech §§ 114-116, 117-119 se snaží v Babylonu omezit některá zneužívání dlužníků nebo jejich zástav. Taková nařízení obsahuje i Středoasyrský zákoník (asi 1450-1250 př.Kr.). K tomu ještě starobabylonští králové, včetně Chammurapiho, vylašovali tzv. edikty, které obsahují různá ekonomická nařízení, sloužící kromě jiného také ke zrušení dluhů a prodeje půdy, způsobené neschopností splácet. Tyto edikty měly ale pouze omezený rozsah své působnosti.⁴⁰

Všechna tato právní nařízení měla tedy podobný účel; je ovšem otázkou, zda bylo opravdu jejich dodržování v praxi vyžadováno, anebo šlo jen o literární díla, mající za úkol představit krále jako toho, kdo má na srdci boží nařízení o spravedlnosti ve své zemi (edikty panovníků byly vylašovány i po Chammurapiho vládě, takže je důvodný předpoklad, že se § 117 v praxi nepoužíval).

V izraelské praxi lze podobně uvést zákony v knihách Exodus, Leviticus nebo Deuteronomium, které stanovují propouštění hebrejských otroků po šesti (Ex 21,2-6; Dt 15,12-18) nebo čtyřiceti devíti (Lv 25,10) letech služby.

Zde je třeba také uvést, že zatímco babylonské zákoníky jasně rozlišují mezi otroky v majetku a dlužními otroky tím, že je označují různým klínopisným výrazem, v izraelských takové jasné rozlišení nenajdeme. Na základě určitých předpokladů se můžeme pouze domnívat, že otrok označený jako hebrejský, by mohl být s velkou pravděpodobností izraelským dlužním otrokem, zatímco ten, který takto označen není, může být podle okolností jak otrokem dlužním, tak i otrokem v majetku.⁴¹

Bible nás na mnoha místech seznamuje s tím, že v období království existovalo v Izraeli jak dlužní otroctví, tak odebírání půdy jejím vlastníkům. O poměrech ve

⁴⁰ Srov. KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva*, s. 37-90.

⁴¹ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 186.

společnosti, pokud jde o vykořisťování chudých obyvatel Izraele, vedoucích k popisovaným důsledkům, nám podávají svědectví také proroci v různých obdobích existence spojeného i rozděleného království.

3.4.2 Svědectví proroků⁴²

Vzhledem k tomu, že každý člověk disponuje různými vlastnostmi a možnostmi, a také půda je různě úrodná, dochází již v době brzy po usazení ke vzniku nestejného soukromého majetku. Postupem času se, společně s rozvojem městského způsobu života a dělby práce, k zemědělství ještě přidalo provozování řemesel a volný obchod, na základě čehož někteří Izraelci stále více bohatli, kupovali další domy a půjčovali peníze na vysoký úrok. Na obchodní spekulaci legálně, ale často i chudým Izraelcům, tedy tak, jak to zákon zakazoval.

Tito chudí, především malí zemědělci, se potom dostávali často do bezvýchodné situace, kterou se snažili vyřešit dlužním otroctvím členů svých domácností. Ani to však často nepomohlo, a proto stále více z nich přicházelo o svou půdu a nakonec bylo nuceno prodat se do otroctví i se svými rodinami. Svědectví o tom, že k těmto popisovaným skutečnostem docházelo po celou dobu existence království i později, nám dokládá samo Písmo.

Také proti tomuto stavu se snažila vystupovat řada starozákonních proroků. Prvořadým úkolem jejich vystoupení bylo varování mocných té doby, aby zachovávali náboženská pravidla, která jim dal Hospodin svými zákony, především v otázce modloslužby. Současně ale kritizovali i tyto popisované nepravosti, které se staly součástí tehdejšího života. Vycházeli přitom ze základního přesvědčení, že půda je majetkem Božím, a lidu Izraelskému byla pouze propůjčena k užívání na základě smlouvy. Protože ji Bůh propůjčil všem, nemá nikdo právo takový stav měnit. Bůh, jako ochránce slabých a chudých, dává stejné právo na vlastnictví části této půdy i jim. Proto proroci vystupovali proti těm, kdo na úkor chudých takto shromažďovali majetek.⁴³

⁴² Prorok byl člověk, stojící v mimořádné Boží blízkosti a pod jeho vlivem, oznamující autoritativně Boží vůli. Srov. NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*, s. 724.

⁴³ V asyrském období (746 asi až 625 př. Kr.) působili proroci Abdijáš, Ozeáš, Amos, Izajáš, Micheáš, Nahum. V období novobabylónském (625 - 586 př. Kr.) Joel, Jeremjáš, Abakuk, Sofonjáš. V exilu působil Ezechiel a Deuteroizajáš. Po návratu ze zajetí pak Ageus, Zacharijáš, Malachijáš. Srov. tamtéž, s. 726.

Ámos

2,6

... protože za stříbro prodávají spravedlivého a ubožáka pro pár opánků ...

5,11

Protože hanebně vydíráte nuzáka a vymáháte na něm obilnou daň, mohli jste si vybudovat domy z kvádrů,...

Micheáš

2,1-2

Běda těm, kdo strojí ničemnosti, páchají zlo ... Žádostivě dychtí po polích - a uchvacují, po domech - a zabírají. Utiskují muže i jeho dům, člověka i jeho dědictví.

3,3

Požírají maso mého lidu, sdírají z nich kůži,...

7,3

Oběma rukama páchají zlo pro svůj prospěch, velmož i soudce úplatky vymáhají, mocný mluví, jak se mu zachce a všechno zpřevrací.

Izajáš

3,14-15

... máte ve svých domech, oč jste obrali utištěného, ..., deptáte můj lid a drtíte tvář utištěných ...

5,23

... kdo za úplatek ospravedlňují svévolníka a spravedlivým upírají spravedlnost.

10,1-2

Běda těm, kdo nařizují ničemná nařízení těm, kdo předpisují plahočení, nuzným odnímají možnost obhajoby, utištěné mého lidu zbavují práva; jejich kořistí jsou vdovy a sirotky olupují.

24,2

Bude na tom stejně lid i kněz, otrok i jeho pán, služka i její paní, kupující i prodavač, věřitel i dlužník, lichvář i zadlužený.

Sofonjáš

1,11

... všechen lid kramářů zajde. Budou vyhlazeni všichni, kdo odvažují stříbro.

Jeremjáš

34,9 - 11

Každý ať propustí svého hebrejského otroka a každý svou hebrejskou otrokyni na svobodu, aby nikdo z Judejců neotročil svému bratru. Všichni velmožové i všechen lid, kteří přistoupili k smlouvě, uposlechli a každý propustil svého otroka i svou otrokyni na svobodu, takže jim už nesloužili. Uposlechli a propustili je. Ale potom zas obrátili a donutili k návratu otroky a otrokyně, které propustili na svobodu. Podmanili si je opět za otroky a otrokyně.

Ezechiel

18,7

Spravedlivý, ... , nikoho neutiskuje, dlužníkovi vrací jeho zástavu, nikoho neodírá, ... , nepůjčuje lichvářsky a nebere úrok, ...

22,12

... berou úplatek, jsou pohotová k prolévání krve, bereš lichvářský úrok, chamtivě vydíráš svého bližního, ...

Malachiáš

3,5

*... přijdu soudit ... utiskovatele námezdníků, vdov a sirotků, ty, kdo odpírají právo bezdomovci ...*⁴⁴

Proroci nám tedy nepodávají nějaké nové zprávy o stavu izraelského otroctví, ale mnoho jejich vystoupení vypovídá o vztazích, které tehdy panovaly ve společnosti, a které se projevíly nárůstem dlužního otroctví, odebíráním půdy chudým izraelským zemědělcům a rostoucím sociálním napětím.

⁴⁴ Zde uvedené výroky proroků jsou sice z různých období a vycházejí tedy ze situací, ke kterým docházelo za odlišných okolností, ale pro účel mé práce to není podstatné. Vypovídají dostatečně o tom, že tyto nešvary byly součástí společnosti po celou popisovanou dobu existence státu Izrael.

4. Starozákonní systém půjček

Je pravděpodobné, že stejně jako ostatní okolní společnosti, také izraelská společnost využívala možnosti poskytování komerčních půjček, které pak sloužily k standardním obchodním transakcím. Takovéto půjčky s přiměřeným úrokem nemusely být poskytovány pouze cizincům, i když jim měly být určeny především. Tyto půjčky zde byly ve velké úctě, neboť s sebou, kromě zisku, měly přinášet také Boží požehnání.⁴⁵ Nemělo ale naopak docházet k zadlužování samotných Izraelců u cizinců, aby se tak na nich nemohli stát závislími, protože by to odporovalo snaze Zákona, zajistit tomuto vyvolenému národu svobodu.

Dt 15,6

Vždyť ti Hospodin, tvůj Bůh, požehná, jak ti řekl. Budeš poskytovat půjčky mnohým pronárodům, ale sám si nebudeš vypůjčovat. Budeš ovládat mnohé pronárody, ale tebe neovládnou.

4.1 Bezúročné půjčky podle Starého zákona

Pokud se chceme zabývat půjčkami, o kterých hovoří Bible, je zřejmé, že jejich účelem nebyla spekulace na trhu. Měly sloužit naopak jako pomoc těm nejchudším v situaci, kdy jim hrozil hlad a šlo o přežití. Taková chudoba byla tehdy běžnou součástí sociální reality. U těchto půjček bylo proto naopak jakékoliv účtování úroků výslovně zakázáno. Pomoc chudým, kteří se jinak mohli dostat do neřešitelné situace, kdy by byli nuceni prodat svou dědičnou půdu a upadnout do otroctví, byla považována za sociální povinnost, která měla sloužit celému společenství. Zákon se proto v této souvislosti neobracel pouze na bohaté, ale jeho cílem bylo oslovit každého občana Izraele.

Dt 15,7-11

Bude-li u tebe potřebný někdo z tvých bratří, v některé z tvých bran v tvé zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh, nebude tvé srdce zpupné a nezavřeš svou ruku před svým potřebným bratrem. Ochotně mu otvírej svou ruku a poskytni mu dostatečnou půjčku podle toho, kolik ve svém nedostatku potřebuje. Dej si pozor, aby v tvém srdci

⁴⁵ Srov. FRYMER-KENSKY, T. *Israel in Security for Debt*, s. 251.

nevyvstala ničemná myšlenka, že se blíží sedmý rok, rok promíjení dluhů; že tedy budeš na svého potřebného bratra nevlídný a nedáš mu nic. On by kvůli tobě volal k Hospodinu a na tobě by byl hřích. Dávej mu štědře a nebud' skoupý, když mu máš něco dát, neboť kvůli tomu ti Hospodin, tvůj Bůh, požehná ve všem, co děláš, ve všem, k čemu přiložíš ruku. Potřebný ze země nevyumizí. Proto ti přikazuji: Ve své zemi ochotně otvírej ruku svému utištěnému a potřebnému bratru.

Př 3,27-28

Neodpírej dobrodiní těm, kteří je potřebují, je-li v tvé moci je prokázat. Neříkej svému bližnímu: Jdi a přijď zase a dám ti to zítra, když to máš s sebou.

Př 14,21

Kdo pohrdá svým druhem, hřeší, kdežto blaze tomu, kdo se slitovává nad utištěnými.

Zákony zakazovaly takové půjčky chudým, které by sloužily k osobnímu obohacení věřitele, tedy naučtování jakéhokoliv úroku. Naopak přikazovaly všem, aby v případě potřeby ochotně půjčovali každému potřebnému Izraelci.

Ex 22,24

Jestliže půjčíš stříbro někomu z mého lidu, zchudlému, který je s tebou, nebudeš se k němu chovat jako lichvář, neuložíš mu úrok.

Lv 25,35-37

Když tvůj bratr zchudne a nebude moci vedle tebe obstát, ujmeš se ho jako hosta a přistěhovalce a bude žít s tebou. Nebudeš od něho brát lichvářský úrok, ale budeš se bát svého Boha. Tvůj bratr bude žít s tebou. Svě stříbro mu nepůjčuj lichvářsky, na poskytované potravě nechtěj vydělávat.

Věřitelé tedy nebyli nikterak zvýhodněni, ale měli povinnost v případě potřeby poskytnout vlastní prostředky na pomoc svým sousedům. Bylo od nich požadováno, aby jim v takových případech půjčili své peníze; pak jsou za tuto pomoc i chváleni a kladně hodnoceni. Ideálem byl tedy Izraelec, který v případě potřeby dal chudým to, co oni potřebovali, a v případě jejich insolvence nepožadoval ani vrácení svých prostředků.

Ez 18,16-17

... nebude nikoho utiskovat, neponechá si zástavu a nikoho nebude odírat, bude dávat hladovému svůj chléb a nahého přikrývat rouchem, neodtáhne svou ruku od utištěného, nevezme lichvu ani úrok, nýbrž bude jednat podle mých řádů a řídit se mými nařízeními,...

4.2. Zástava

Věřitelé byli v omezené míře chráněni před nesplacením dané půjčky formou zástavy. Biblické právo nevyjmenovává konkrétní zástavy pro dané případy, ale opačně jmenuje předměty, které jsou z takové zástavy vyloučeny, protože i instituce zástavy je lehce zneužitelná. Zástavou tak nesměly být předměty, které zajišťují základní životní potřeby jedince, např. vdovské šaty nebo mlýnské kameny.

Dt 24,17

... vdově nezabavíš roucho,...

Dt 24,6

Nikdo nesmí zabavit mlýnské kameny, spodní ani běhoun, neboť takový člověk jako by zabavil sám život.

Pokud jde o skutečné půjčky, jednalo se ponejvíce o menší částky, sloužící především k zakoupení osiva. V mnoha případech byli příjemci těchto úvěrů lidé na okraji společnosti, kteří měli většinou jen minimální majetek, takže i zárukou mohlo být pouze něco, co ještě mohli postrádat. Také v těchto případech platila omezení, kdy nemohl věřitel s takovouto zárukou volně disponovat. V krajním případě mohl být zárukou i plášť dlužníka; ten ale musel být majiteli vždy večer vrácen, protože ho potřeboval jako ochranu před zimou.

Ex 22,25

Jestliže se rozhodneš vzít do zástavy plášť svého bližního, do západu slunce mu jej vrátíš,...

Dt 24,12-13

Jestliže je ten muž zchudlý, s jeho zástavou neulehneš. Vrátíš mu zástavu při západu slunce, aby ulehl ve svém plášti a žehnal ti. To bude tvá spravedlnost před Hospodinem, tvým Bohem.

Dále biblické právo nařizuje způsob zabavení zástavy. Ta mohla být buď uložena v domě věřitele a vrácena v případě splacení půjčky, nebo zůstala v majetku dlužníka, který ji byl v případě insolvence povinen vydat. Aby ale potom v domě dlužníka nedocházelo k zabavování jiných předmětů než těch, které sloužily jako zástava, říká zákon, že ani v této situaci nesmí věřitel vstupovat do dlužníkovy domu, ale dlužník mu má sám zástavu vydat. Dokonce ani výběr zástavy samotné nebyl záležitostí věřitele, ale bylo na dlužníkovi, co sám uzná za vhodné do zástavy dát.

Dt 24,10-11

Když poskytněš svému bližnímu nějakou půjčku, nevejdeš do jeho domu, abys na něm vymáhal zástavu. Zůstaneš venku a muž, kterému jsi půjčku poskytl, vynese ti zástavu ven.

Jak již bylo ale uvedeno v kapitole Svědectví proroků, i přes tato nařízení se ve skutečnosti zabíraly i věci nezastavitelné a dokonce ani oděv nebyl vrácen zpět.

Am 2,8

Rozvalují se na zabavených oděvech při každém oltáři.

Jb 24,3

... odvádějí osla sirotkům a vdově berou býka do zástavy

Docházelo také k případům, kdy někteří věřitelé nevraceli zastavené předměty ani v situaci, kdy dlužník již svůj dluh zaplatil.

Ez 18,12

... druhého odírat, nevracet zástavu, ...

Ez 33,15

Hříšník ... vrátí zástavu, ... bude určitě žít a nezemře.

Dokonce mohlo docházet i k zabavování věcí, které vůbec nesloužily k případnému splacení dluhu.

Jb 22,6

Bezdivodně jsi bral zástavu od bratří, svlékal jsi z nich šat a nechával je nahé ...

O tomto svědčí i zachovaný dopis se stížností z doby krále Jóšijáše (7. st. př. Kr.). Zemědělský dělník si v něm stěžuje veliteli pevnosti, že mu jeho dozorce zabavil plášť, přestože se ničeho nedopustil, a včas mu ho nevrátil.⁴⁶

Proti podobné praxi protestuje i prorok Ámos, který odsuzuje ožebračování chudých bohatými věřiteli v době jeho působení. Podle jeho názoru neměl věřitel vůbec vymáhat dlužnou částku v případě, že dlužník nezískal žádný přebytek, ze kterého by mohl dluh zaplatit.⁴⁷

Am 5,11

Protože hanebně vydíráte nuzáka a vymáháte na něm obilnou daň, ...

4.3. Záruka

Ohledně záruky nemáme k dispozici žádné konkrétní zákony, které by o ní hovořily. Z biblických textů je ale patrné, že se za půjčku mohla zaručit také třetí osoba, která by se tak vystavovala případnému riziku nesplacení za dlužníka. Proto, pokud můžeme vycházet z knihy Přísloví, která se snaží lidi přesvědčit, aby se nestali ručiteli, nebo pokud se tak již stalo, aby se snažili z takového ručitelství pokud možno co nejrychleji vymanit, je toto ručení považováno za věc, která může, byť i v dobré víře, přivodit neštěstí případnému ručiteli.

⁴⁶ Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 286.

⁴⁷ Srov. FRYMER-KENSKY, T. *Israel in Security for Debt*, s. 255-256.

Př 6,1-3

Můj synu, jestliže ses zaručil za svého druha nebo se zavázal rukoudáním za cizáka a zapletl se výroky svých úst, a výroky svých úst se chytil, udělej, můj synu, toto: Hleď se vyprostit. Dostal ses do rukou svého druha. Jdi, vrhni se do bláta a naléhej na svého druha.

Př 11,15

Velmi zle dopadne ten, kdo se zaručil za cizího, kdežto kdo zaručování nenávidí, je v bezpečí.

Př 17,18

Člověk bez rozumu dává ruku a svému druhovi se zaručuje.

Př 22,26-27

Nebud' mezi těmi, kdo dají druhému ruku, kdo se zaručují za půjčku, nemáš-li čím splatit; proč ti má někdo vzít pod tebou lůžko?

4.4 Důsledky neplacení

Pokud nedošlo k včasnému splacení půjčky dlužníkem, mohl být zabaven jeho majetek a mohlo také dojít k propadnutí majetku vzatého do zástavy. To se týkalo i ručitelů. I zde můžeme vyjít z knihy Přísloví, která varují:

Př 20,16 identicky k 27,13

Šaty zadrž tomu, kdo se zaručuje za cizáka, a když za cizinku, vezmi od něho zástavu.

Př 22,26-27

Nebud' mezi těmi, kdo dají druhému ruku, kdo se zaručují za půjčku, nemáš-li čím splatit; proč ti má někdo vzít pod tebou lůžko?

Dalším možným důsledkem mohlo být také přenechání rodinných příslušníků do dlužního otroctví.

Iz 50,1

Anebo je tu někdo z mých věřitelů, jemuž jsem vás prodal?

2 Kr 4,1

Jedna z žen prorockých žáků úpěnlivě volala k Elišovi: Tvůj služebník, můj muž, je mrtev. Ty víš, že se tvůj služebník bál Hospodina. A teď přišel věřitel, aby si vzal obě mé děti za otroky.

Mohlo také docházet k prodeji půdy a následnému prodeji celé rodiny do otroctví. V **Neh 5,1-5**⁴⁸ se hovoří o složité situaci lidí, kteří se z důvodu hladomoru museli zadlužit:

... svá pole, vinice a domy dáváme do zástavy, abychom sehnali obilí v tom hladu, nebo si ... museli na svá pole a vinice vypůjčit peníze na daň pro krále.

Za těchto okolností potom snadno docházelo nejen ke ztrátě zastavených věcí včetně půdy, ale i ke vstupu členů rodin do dlužního otroctví:

Jenže my musíme své syny a dcery prodávat do otroctví, některé z našich dcer se již otrokyněmi staly, a nemůžeme nic proti tomu dělat. Naše pole a vinice patří jiným.

Člověk tak nemusel přijít pouze o předměty ve svém vlastnictví nebo o členy rodiny, v horším případě přišel také o svou půdu. Ze svědectví proroků můžeme s velkou pravděpodobností usuzovat, že k formování velkých pozemkových celků docházelo na základě vyrovnání, po předchozím nesplacení půjček, kdy došlo k zabavení půdy, pokud byla použita jako zástava (a to i přesto, že v biblickém právu není zástava půdou zmíněna), nebo byly dluhy zaplacený prostřednictvím jejího prodeje. Sám dlužník se v takovém případě mohl stát také otrokem (Lv 25).

Mohl se ale také stát uprchlíkem, který z důvodu své zadluženosti raději opustil původní vlast. Společně s podobnými vyvrženci potom v tlupách svými útoky ohrožovali okolní městské státy. Tehdejší dokumenty např. z El Amarny tyto skupiny většinou popisují jako lupiče a vrahy, ale na cizích územích byli jejich členové také často najímáni do různých služeb, když si pravděpodobně z důvodu velkého nedostatku

⁴⁸ Právě v době Nehemjáše (asi 444-432 př. Kr.), se měly tyto problémy ještě více vyostřit. V období perské nadvlády měli právě Peršané vytvořit novou ekonomickou strukturu tím, že zavedli všeobecné používání peněz. Správce provincie měl právo razit mince, stejně jako pravděpodobně i velekněz, přičemž se z chrámu stala jakási „banka“. Z důvodu existence nové, peněžní ekonomiky, docházelo k účtování vysokých úroků, a chudí zemědělci se tak dostávali velice rychle do naprosto bezvýchodné situace. Srov. BĀNDY, J. *Dejiny Izraela*, s.158-159.

pracovních sil, vymohli i přijatelnější podmínky práce. Někdy tito *chabiru*⁴⁹, známí z celého Blízkého východu, sloužili také jako námezdní vojáci. Pokud jde o Izrael, můžeme zde uvést jako příklad **Sd 11,3**, kde se hovoří o Jiftáchovi, který sám nedostal půdu po svém otci, a ke kterému se po jeho útěku *seběhli lehkomyšní muži, kteří s ním podnikali výpady*. I zde mohlo jít o bezzemky, kteří bez majetku a půdy mohli získat prostředky k obživě pouze takovouto činností.

Podobné je to i v případě, kdy se hovoří o složení Davidova vojska:

1 S 22,2

Také se kolem něho shromáždili všichni utlačovaní, všichni stíhaní věřitelem a všichni, jejichž život byl plný hořkosti.

4.5 Způsoby nápravy v případě neschopnosti splatit dluh, nebo ztráty svobody z důvodu zadlužení:

4.5.1 Promíjení dluhů

Starozákonní systém nařizoval pravidelné odpouštění dluhů v sedmiletých cyklech. Je evidentní, že se jednalo o promíjení půjček pouze uvnitř izraelského společenství. Na cizince se tato ustanovení nevztahovala.

Dt 15,1-3

Každého sedmého roku budeš slavit léto promíjení dluhu. Toto je způsob promíjení dluhu: Každý věřitel svému bližnímu promine, co mu půjčil. Nebude na svého bližního, svého bratra, naléhat, protože je vyhlášeno Hospodinovo promíjení dluhu. Na cizince naléhat smíš, ale co máš u svého bratra, to mu tvá ruka promine.

Neh 10,32

... Sedmého léta necháme pole ladem a nebudeme vymáhat dluhy.

⁴⁹ Srov. VAN DE MIEROOP, M. *Dějiny starověkého Blízkého východu*, s. 196-197.

Pokud budeme vycházet z následné citace (Dt 15,9), je pravděpodobnější, že se takové odpouštění dluhů vykonávalo ve stejném termínu pro všechny společně, a ne jednotlivě, v sedmém roce od doby, kdy skutečně dluh vznikl.

Dt 15,9

Dej si pozor, aby v tvém srdci nevyvstala ničemná myšlenka, že se blíží sedmý rok, rok promíjení dluhů; že tedy budeš na svého potřebného bratra nevlídný a nedáš mu nic.

V souvislosti s nařízeními v Dt 15,1-3 se názory učenců v mnohém liší. Někteří z nich se domnívají, že se nejedná o prominutí dluhu jako takového, ale o prominutí zástavy, která byla vzata k zabezpečení půjčky. Touto zástavou mohl být majetek dlužníka, ale podle některých badatelů také člověk, příslušník domácnosti dlužníka. Nejednalo se pravděpodobně o samotného dlužníka, protože ten byl naprosto nepostradatelný pro svou vlastní domácnost. Jiní zase hovoří o zástavách, které byly vzaty na umoření úroků z dluhu. I v takovém případě by, podle nich, mohl být zmíněnou zástavou člen domácnosti dlužníka, který mohl místo zaplacení úroků jejich výši odpracovat. Mohlo se také jednat o zástavu majetkem nebo i půdou, kdy výnosy z hospodaření byly použity na umoření úroků z půjčky.⁵⁰

V tomto ohledu je ale třeba říci, že biblické zákony nikde nezmiňují zástavu nemovitostí (domy, půda) a osobou, proto je nepravděpodobné, že by právě zákon v Deuteronomiu měl na mysli braní takových zástav. Tyto zákony také přísně zakazují účtování úroků z půjček (Ex 22,25; Dt 23,19) - stejný zákaz je také zřetelně formulován v Lv 25,35-38. To dokazuje, že se opravdu mohlo jednat pouze o „charitativní“ půjčky sousedovi, na kterých věřitel neměl žádný finanční zisk. A jak již bylo řečeno, jednalo se zde především o chudé Izraelity, kteří mohli většinou nabídnout pouze věcné záruky (plášť - Ex 22,26-27, Dt 24, 12-13).

Je tak pravděpodobné, a tento názor dnes převažuje, že v Dt 15,1-3 se skutečně hovoří o celkovém odpuštění dluhů. (I v tomto ale není shoda úplná, protože někteří tvrdí, že šlo pouze o dočasnou úlevu od splácení půjčky během roku, kdy ležela pole

⁵⁰ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 263-269.

ladem a kdy farmáři nebyli schopni splácet, protože v tomto období nemohli nic pěstovat).⁵¹

V tomto by se Dt 15,1-3 podobalo i nařízením v tzv. Ediktu Ammisaduqy § 3, který popisuje promíjení komerčních půjček. V něm se nejprve zmiňuje prohlášení o zrušení dluhů a pak zakazuje, aby věřitel vyžadoval splacení půjčky. Dále tento edikt v § 20 z tohoto odpouštění vylučuje cizince, s odkazem na Akkad'any a Amority - původní místní obyvatele, podobně jako v Dt 15,2-3.⁵²

4.5.2 Individuální vykoupení země

Pokud došlo k zabavení země, bylo možné ji dostat zpět po zaplacení dluhu. Ale i v případě, že byla země prodána, mohl ji původní majitel nebo jeho příbuzní zase vykoupit zpět, pokud se ji nový vlastník rozhodl prodat nebo souhlasil s jejím prodejem. Měli proto na ni výkupní právo.

Lv 25, 23-24

Země nesmí být prodávána bez práva na zpětnou koupi, neboť země je má. Vy jste u mne jen hosté a přistěhovalci. Proto po celé zemi, jež bude vaším vlastnictvím, zajistíte možnost zemi vyplatit.

To mělo velký význam pro jednotlivé rody, které tak měly přístup ke svému dědičnému majetku. V takovém případě byla před svědky sepsána smlouva a došlo k zaplacení stanovené ceny. Tato cena se v ideálním případě rovnala tržní ceně této půdy, když ovšem cena země prodávané v nouzi mohla být původně podstatně nižší.⁵³

O prodeji země hovoří např. **Rt 4** nebo **Jr 32,6-15**.

V této souvislosti je ale potřeba konstatovat, že je velmi pravděpodobné, že pokud byla půda takto ztracena, nebylo asi v zájmu nového nabyvatele, aby ji znovu prodal zpět. Jak již bylo řečeno, velké polnosti byly vytvořeny především právě jako důsledek neschopnosti malých zemědělců splatit své závazky a tedy jejich naprostého

⁵¹ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 272-273.

⁵² Srov. KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva*, s. 93-96.

⁵³ Srov. FRYMER-KENSKY, T. *Israel in Security for Debt*, s. 258-259.

ožebračení. Jakým způsobem v konkrétních případech tito nabyvatelé postupovali, to nám není známo. Mohlo jít například o různé fiktivní adopční smlouvy, jak se často stávalo v městských státech Mezopotámie, nebo jen o akty čistého násilí ze strany vládní elity, a tedy nedodržování platných zákonů. Vlastní zabavení nemělo být trvalé, ale mělo platit pouze do zaplacení dluhu, případně do konce devětačtyřicetiletého období. Je také samozřejmě otázkou, zda by se země vždy dostala od případného vykupitele opravdu až k původnímu majiteli.

4.5.3 Individuální vykoupení osob

O takovém vykoupení osob hovoří **Lv 25**.

Lv 25,47

Když u tebe nějaký host nebo přistěhovalec dosáhne blahobytu a tvůj bratr u něho zchudne, takže sebe sama prodá hostu, ... , ač se prodal, bude mít právo se vykoupit. Někdo z jeho bratrů dá za něj výkupné nebo ho vykoupí jeho strýc nebo bratranec anebo ho vykoupí někdo z blízkých příbuzných jeho čeledi anebo si opatří potřebný obnos a vykoupí se sám.

Dlužní otrok se mohl vykoupit buď sám, kdykoliv na to měl příslušný obnos, nebo ho mohl vykoupit někdo z jeho příbuzných. To se mělo stát především v situaci, kdy se prodal cizinci; v tomto případě šlo o to, aby mohl následně vstoupit do služby u jiného Izraelce. Pokud nedošlo k vykoupení, byla stanovena doba pravidelného propouštění osob na sedm nebo padesát let, v závislosti na tom, o jakou situaci zotročení se jednalo⁵⁴.

4.5.4 Propouštění dlužních otroků a promíjení dluhů na základě smlouvy

Takováto instituce, která byla známa dříve také v mezopotamských městských státech a vyhlášována edikty panovníků, byla provozována také v Izraeli. V **Jr 34,8-11** se hovoří o smlouvě, kterou uzavřel král Sidkijáš se vším lidem, a na základě které měli být propuštěni všichni otroci a otrokyně, aby tak *nikdo z Judejců neotročil svému*

⁵⁴ Podrobněji v kapitolách **6.3, 7.4 a 8.2**.

bratru. Všichni s takovou smlouvou souhlasili, své otroky a otrokyně propustili, ale hned potom je opět donutili k návratu a znovu si je zotročili.

Podobná smlouva je popsána také v **Neh 5,6-13**, kde Nehemjáš ve chvíli, kdy dochází k velkému pobouření lidu pro jeho zadlužení a z toho plynoucí hlad a neschopnost uživit se, uzavírá se svým lidem smlouvu a hovoří: *Vraťte jim ještě dnes jejich pole, vinice, olivovníky a domy i příslušnou částku peněz, obilí, moštu a čerstvého oleje, za něž jste jim půjčku poskytli.* Pak zavazuje lid přísahou, že bude tato smlouva dodržena, což se také stalo.

4.5.5 Pravidelné propouštění dlužníků otroků

O tomto propouštění hovoří zákony v Ex 21,2-6 a Dt 15,12-18. V nich se jedná o dlužní otroky, kteří byli členy rodiny dlužníka. Ten je musel, z důvodu své neschopnosti splatit půjčku, prodat do otroctví. Toto propouštění probíhalo cyklicky po sedmi letech.⁵⁵

4.5.6 Pravidelné odpouštění dluhů, propouštění dlužníků otroků a vrácení dědičného majetku - Milostivé léto

Příkazy Milostivého léta v Lv 25 byly připojeny k roku odpuštění dluhů. Současně nařizují vrácení pozemků (a domů) a propuštění Izraelců, kteří veškerý svůj majetek i sebe museli prodat z důvodu svého předchozího zadlužení. Tato instituce byla uzákoněna v pravidelných cyklech čtyřiceti devíti let.⁵⁶

⁵⁵ Podrobněji v kapitolách **6.3** a **7.4**.

⁵⁶ Podrobněji kapitola **8.2**.

5. Pentateuch

5.1 Historie

Dělení na pět částí pochází již z doby před přeložením Starého zákona do řečtiny, tedy před 3. st. př. Kr. Židé označují prvních pět knih Mojžíšových Tóra a jednotlivé části podle začátečního slova každé knihy, pro nás jsou ale běžnější názvy převzaté prostřednictvím latiny z řečtiny: 1. Genesis (Gn - Stvoření), 2. Exodus (Ex - Vyjití), 3. Leviticus (Lv - Kniha levitská), 4. Numeri (Nu - Sčítání, čísla), 5. Deuteronomium (Dt - Opakování Zákona).

Pentateuch obsahuje souvislé dějové pásmo, přerušované občas velmi rozsáhlými vložkami zákonodárného nebo bohoslužebného rázu.

Na základě podrobných výzkumů se badatelé dlouhou dobu domnívali, že prvních pět knih Bible vzniklo složitým redakčním procesem, kdy zapisovatelé (nebo redaktoři) s velkým umem poskládali a propojili čtyři základní prameny:

1) pramen J - podle jména Boha Izraele, v těchto částech důsledně používaného, JHVH - vyslovovaného s největší pravděpodobností jako Jahve, který se zabývá ponejvíce územím Judska a jeho obyvateli - vědci je tento pramen nazýván Jahvista. Byl nejspíš napsaný v Jeruzalémě a vyjadřoval tehdejší pohled spojeného království či království judského v době vlády krále Šalomouna (tedy přibližně 970 až 930 př. Kr.) nebo těsně po ní.

2) pramen E - opět podle užívaného jména Božího, v tomto případě Elohim nebo El, zabývající se naopak územím a kmeny severního Izraele. Tento pramen nazvali vědci Elohista. Ten zase pravděpodobně vznikl na severu a vyjadřoval názory severního (již samostatného) Izraelského království (existujícího v letech asi 930 - 720 př. Kr.).

3) pramen D - kniha Deuteronomium - má jinou terminologii než všechny ostatní prameny a vlastní odlišné sdělení. Zakazuje a odsuzuje uctívání jiných bohů, samotného Boha představuje jako plně transcendentního a zakazuje přinášet mu oběť jinde, než v jeruzalémském chrámu. Jedná se o samostatný nezávislý dokument, který má patrně souvislost s Knihou zákona, nalezenou veleknězem Chizkijášem při opravách chrámu

za krále Jóšijáše (2 Kr 22,8-23,24) - v roce 622 př. Kr. Tvoří rámec a základ Pentateuchu, je z jeho pramenů vlastně nejvýznamnější a rozhodující.

4) pramen P - podle německého Priesterkodex - kněžský pramen. Ten popisuje především záležitosti souvisejícími s čistotou, obětními zákony a kultem. (Kromě toho byly nalezeny ještě literární stopy konkrétních autorů (redaktorů), nazývané vědci oddíly R).⁵⁷

Tyto prameny měly být sepsány každý v jiné době a na jiném místě. Dlouho tak panovala většinová shoda na tom, že Pentateuch nevznikl jako souvislé, jednotné dílo, ale při svém vzniku vycházel právě z těchto zdrojů.

V posledních několika desetiletích se ale vědci opět značně rozcházejí v autorství i dataci uvedených pramenů. Někteří jsou přesvědčeni, že texty byly sepsány a upravovány v období existence spojeného a rozděleného království Judského a Izraelského (tedy někdy v době od r. 1000 do r. 586 př. Kr.). Jiní ale obhajují stanovisko, že tyto texty vznikly z velké části v 7. st. př. Kr., podle dalších byly sesbírány a sepsány kněžími a písaři v době babylonského zajetí a pak v době obnovy Jeruzaléma (tedy v průběhu 6. a 5. st. př. Kr.), nebo je dokonce možné jejich vznik datovat až do helénistického období (tj. do 4. až 2. st. př. Kr.).⁵⁸

Badatelé se tak dnes shodnou v podstatě jen na tom, že Pentateuch byl sestaven z různých pramenů, přičemž každý z těchto pramenů vychází z jiných dobových okolností a také představuje jiné náboženské i politické názory.

Podobné spory se vedou i ohledně datování jednotlivých biblických zákoníků.

5.2. Zákony o otrocích

V Pentateuchu není definován samostatný zákon, který by hovořil pouze o otrocích. Toto téma je součástí několika ustanovení o zacházení s otroky, která se nachází na různých místech:

⁵⁷ Srov. NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*, s. 617-619.

⁵⁸ Srov. FINKELSTEIN, I.; SILBERMAN, N. *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, s. 21-24.

Knih **Exodus** **20,10** : den odpočinku

20,17 : touha po majetku

21,2-6 : koupě a propuštění hebrejského otroka

21,7-11 : prodej dcery dlužníka za manželku

21,20-21.26-27.32 : napadení otroka

Knih **Leviticus** **19,20-22** : znásilnění zasnoubené dlužní otrokyně

25,8-13 : Milostivé léto

25,39-43 : prodej Izraelce jinému Izraelci

25,44-46 : koupě a vlastnictví cizích otroků

25,47-55 : prodej Izraelce cizinci

Knih **Deuteronomium** **5,14** : den odpočinku

5,21 : touha po majetku

12,12.18 : obětní slavnosti

15,12-18 : ustanovení o otrocích

16,11.14 : svátky

21,10-14 : sňatek a osvobození cizí zajatkyň

23,15-16 : uprchlí otroci

Ve svém rozboru budu postupovat v jiném pořadí (Ex, Dt, Lv) vzhledem k tomu, že první dva zákoníky pojednávají o stejném typu dlužního otroctví, avšak odkazy na otroctví v Knize Leviticus mají pravděpodobně na mysli jinou, závažnější formu ztráty půdy a svobody. S dlužním otroctvím také souvisí nařízení o promíjení dluhů v Dt 15,1-11, o kterém již bylo ale dostatečně pojednáno v kapitole Starozákonní systém půjček.

5.2.1 „Hebrejský“ otrok

V biblických osvoboditelských zákonech se hovoří o „hebrejských“ otrocích. Je třeba si v této souvislosti uvědomit, že dosud nepanuje mezi badateli shoda, o jaké osoby se v těchto zákonech vlastně jednalo.

Někteří se domnívají, že „hebrejský otrok“ je totožný s *chabiru* (na základě předpokladu, že se jedná o klínopisný ekvivalent hebrejského slova *ʾibrī*). Toto se ale dnes nepovažuje za příliš pravděpodobné, protože *chabiru* není označení ani pouze etnické, ani pouze sociální. Označení *chabiru* mělo dlouhou historii a svůj význam mělo změnit už v dobách před vznikem Izraele od „uprchlíka nebo cizince“ až po „lupiče či vraha“, jak je označují např. dopisy z El Amarny. V Nuzi tito lidé často vstupovali do služebních vztahů. Někteří vědci se proto také domnívají, že zákony v Ex 21,2-6 se podobají služebním smlouvám z Nuzi. Přesto jsou ale mezi nimi velké rozdíly.⁵⁹ Tito lidé byli tedy původně uprchlíci, kteří z různých důvodů, především své velké zadluženosti, raději opustili svoji vlast a stali se vyvrženci. Nechali se ale také často najímat do služeb na cizích územích, nebo také sloužili jako vojáci.

Sociální označení *chabiru* bylo tedy zároveň užíváno pro zahraniční přistěhovalce, kteří měli snahu začlenit se do společnosti na území různých států Blízkého východu. I přesto, že se většinou popisují jako nižší sociální třída, nejedná se přímo o popis sociálního postavení, ale spíše o samotný fakt migrace. Jejich hanlivá označení vychází především z egyptských zdrojů a následného dlouhého vývoje. Většina vědců dnes již proto netvrdí, že oba výrazy, *chabiru* a „hebrejský“, by měly označovat stejnou etnickou skupinu, ale souhlasí s tím, že jisté spojení mezi oběma výrazy evidentně existuje.⁶⁰

Jsou zde ale i názory jiných badatelů, podle kterých se má jednat o cizího nebo izraelského bezzemka. Ale i když mnozí Izraelci museli během královského období prodat všechnu svou půdu, což je zachyceno v samotné Bibli, zákony se zasazovaly o to, aby k ní zůstalo zachováno dědické právo.⁶¹ A navíc, takový bezzemek by musel jít z jednoho otroctví do druhého. Proto jiní soudí, že není příliš reálné, aby tento zákon v Ex 21,2-6 hovořil o bezzemcích.⁶²

⁵⁹ Srov. SPRINKLE, J. *The Book of the Covenant: A Literary Approach*, s. 69.

⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 62-64.

⁶¹ Lv 25, 23-24: „Země nesmí být prodávána bez práva na zpětnou koupi, neboť země je má. Vy jste u mne jen hosté a přistěhovalci. Proto po celé zemi, jež bude vašim vlastnictvím, zajistíte možnost zemi vyplatit.“

⁶² Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 17-20.

6. Zákony o otrocích v knize Exodus

6.1 Ex 20,10 : den odpočinku

¹⁰*Ale sedmý den je den odpočínutí Hospodina, tvého Boha. Nebudeš dělat žádnou práci ani ty, ani tvůj syn a tvá dcera ani tvůj otrok a tvá otrokyně ani tvé dobytče ani tvůj host, který žije v tvých branách.*

Den odpočinku nenajdeme v žádném jiném zákoníku z této oblasti. Je to výsada izraelského národa, který se měl tohoto pravidelně se opakujícího dne radovat ze svého společenství s Bohem. Proto měli všichni tento den svou práci přerušit, aby se pro ně nestala otročinou. Nejen vyvolení, tedy privilegované vrstvy, ale všichni - svobodní nebo otroci. Dokonce i zvířata, která člověku ve všední dny slouží, měla právo tento den nepracovat. V tomto příkazu je vidět velký sociální ohled, pro Izrael typický. Ale nešlo jen o pracovní klid. Základem bylo věnovat ho cele Hospodinu, a tak se stát součástí jeho spasitelského díla. Zdůvodnění dne odpočinku vychází ze šesti dnů stvoření a sedmého dne, kdy Bůh odpočíval (Gn 2,1).⁶³

6.2 Ex 20,17 : touha po majetku

¹⁷*Nebudeš dychtit po domě svého bližního. Nebudeš dychtit po ženě svého bližního ani po jeho otroku ani po jeho otrokyni ani po jeho býku ani po jeho oslu, vůbec po ničem, co patří tvému bližnímu.*

Mnoho vědců se přiklání k názoru, že existuje přímý vztah tohoto přikázání k přikázání osmému - „nepokradeš“. Slovo „dychtit“ je užíváno na více místech Starého zákona a vždy souvisí s možností přivlastnění nebo krádeže určité věci nebo osoby (Dt 7,25; Joz 7,21; Mi 2,2). Někdo vidí rozdíl v tom, že zatímco v osmém přikázání se má jednat o přivlastnění si svobodného izraelského muže, v desátém by potom šlo o osoby nesvobodné nebo závislé, tedy otroky, manželku nebo děti, a také o majetek. Podle jiného názoru by mohlo jít spíše o vyjádření zákazu chtivé závisti, ze které potom

⁶³ Srov. BÍČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 270-272.

pochází další zla, zapříčiňující přestoupení i některých dalších příkázání (2 S 11; 1 Kr 21).⁶⁴

Obě tato nařízení jsou součástí Desatera, které vzniklo jako přímé nařízení Boha Izraele - Hospodina - jeho vyvolenému lidu. To byl zásadní rozdíl od podobných zákoníků té doby, které vyhlašovali panovníci s tím, že je sami přijali od uctívaných božstev. Bůh sám si izraelský lid vyvolil. Byla to tedy jeho milost, která zapříčinila vznik tohoto národa. On také vyvedl tento národ z egyptského otroctví. V Egyptě nebylo možné žít svobodně, jak to potom bylo díky tomuto činu, umožněno právě Izraelcům.

Desatero je také, na rozdíl od jiných zákoníků Blízkého východu, ale i dalších nařízení Starého zákona, odlišné ve formulování příkazů a zákazů. Většinou se zde jednalo o kazuistické právní normy, které byly pojednány jako jednotlivé konkrétní případy. Zákony Desatera jsou ale formulovány apodikticky, což znamená, že vyjadřují bezpodmínečně platné, obecné směrnice.⁶⁵

6.3 Ex 21,2-6.7-11 : ustanovení o otrocích

Ustanovení o otrocích Ex 21.2-6, 7-11 jsou součástí tzv. Knihy smlouvy. Tato ustanovení o pravidelném propouštění otroků byla pravděpodobně vytvořena v souvislosti s Božím odpočínutím sedmého dne (Ex 20,11), (který se stal základem dne odpočinku), a požadavku sedmého roku odpočínutí pro celou zemi (Ex 23,10n).

Knihy smlouvy (Ex 20,22-23,33) je souvislá právní sbírka, obsahující správní a trestní předpisy a ustanovení pro běžný i kultický život. Užívá převážně kazuistického, ale i apodiktického práva. Kazuistické zákony obsahují dvě části - první začíná „jestliže“ nebo „když“ a popisuje případ a jeho okolnosti, druhá předepisuje, co se má udělat. Tyto zákony na území starověkého Blízkého východu převažovaly. Apodiktické zákony jsou zákony vyjádřené absolutně - např. „nezabiješ“ apod. V Bibli jsou tyto zákony zastoupeny více než v zákonících mezopotamských městských států. Izraelský lid byl málo početný a slabý, podmínky pro život byly velmi nebezpečné,

⁶⁴ Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 275-276.

⁶⁵ Srov. *tamtéž*, s. 265.

a proto muselo být jednáno okamžitě a drastickým způsobem, v zájmu zachování existence života i společnosti.⁶⁶

Umístění zákonů o otrocích v úvodu Knihy smlouvy patrně souvisí s úvodem do Desatera (Ex 20,1-17), kde má také důležitou pozici Boží vysvobození Izraele z Egyptského otroctví. (Tato zásadní událost izraelských dějin se stejně tak připomíná v zákonech Deuteronomia 15,12-18 a Leviticu 25,36-54.) Hospodinův zákon nepřipouštěl, aby zde nabylo otroctví podobné krutosti, jako jinde. Izrael si měl stále připomínat, že sám žil v egyptském otroctví a neklesnout na egyptskou úroveň.⁶⁷

Většina badatelů se shoduje, že zákony, které se nacházejí v přední části Knihy smlouvy, hovoří o lidech, prodaných z důvodu neschopnosti splatit půjčku.⁶⁸

6.3.1 Ex 21,2-4 : koupě a propuštění hebrejského otroka

²Když koupíš hebrejského otroka, bude sloužit šest let; sedmého roku odejde jako propuštěnec bez výkupného. ³Jestliže přišel sám, odejde sám, měl-li ženu, odejde jeho žena s ním. ⁴Jestliže mu dal jeho pán ženu, která mu porodila syny nebo dcery, zůstane žena a její děti u svého pána, a on odejde sám.

Úvodní část připouští, že si svobodný Izraelec může koupit nejen cizího otroka, ale i otroka izraelského, v tomto případě muže. Zabývá se dobou jeho služby a jeho propuštěním. Podle názoru většiny badatelů má v tomto případě výraz „hebrejský“ označovat izraelského dlužního otroka. Ke splacení částky, která posloužila na zaplacení dluhu, dochází jeho službou. Nejednalo se tak vlastně o prodej osoby, ale pouze její pracovní kapacity. Tento osvoboditelský zákon je tak velmi podobný Chammurapiho zákoníku § 117:

Jestliže někoho svíral dluh a on prodal svou manželku, svého syna nebo svou dceru, nebo je dal jako rukojmí pro dluh, budou po tři roky pracovat v domě jejich kupce nebo jejich věřitele; ve čtvrtém roce bude uskutečněno jejich propuštění.⁶⁹

⁶⁶ HANKO, I. *Několko základných charakteristík legislatívnych textov Starého zákona*, s. 14-15.

⁶⁷ Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 278.

⁶⁸ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 186.

⁶⁹ KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva*, s. 130.

Oba se snaží ochránit dlužníky, aby se nestali trvalým majetkem svých věřitelů, a proto stanovují jejich pravidelné propouštění.⁷⁰

Zároveň je také patrné, že se tato ustanovení nevztahují na cizí otroky v majetku, kteří sloužili celý život. Uvedený otrok měl sloužit maximálně šest let a po této době měl být propuštěn na svobodu, aniž by za něho bylo vyžadováno výkupné. V případě, že do služby vstoupil sám, ani se v jejím průběhu neoženil, potom je tak také propuštěn. Když vstoupil do otroctví jako ženatý (a sloužil u pána i se svou manželkou), povoluje mu zákon, aby s ním odešla i jeho manželka. Jestliže se ale oženil až v průběhu služby, kdy *mu dal jeho pán ženu* (a lze tedy předpokládat, že se jeho ženou stala nejčastěji také otrokyně, sloužící ve stejné domácnosti, ale mohla to být i dcera majitele - toto zákon přesně nespecifikuje), pak zůstává i po jeho propuštění manželka otroka v majetku pána. Stejně tak zůstávají i děti, které se z tohoto vztahu narodily, a o které se musel postarat věřitel.

Ze studií dále vyplývá, že zákon pravděpodobně nepopisuje prodej samotného dlužníka⁷¹, ale spíše se jedná o členy jeho rodiny - syna či dceru. Někteří hovoří také o manželce dlužníka. V takovém případě by se zákon snažil chránit provdané ženy, které se mohly dostat do dlužního otroctví z důvodu zadlužení jejich manžela, když povoluje jejich službu v domě věřitele pouze současně s ním (jak vyplývá z v. 3).⁷²

Cena při takovém prodeji je potom odvozena od ceny otroka v majetku. Podle ohodnocení osob v Lv 27,2-8, může být průměrná cena otroka stanovena za muže 35 šekelů, za ženu 15. (To je podobná cena, jaká se tehdy platila i v jiných oblastech Blízkého východu.)⁷³ Někteří badatelé se přesto domnívají, že se jednalo o prodej samotné hlavy rodiny, ale to je značně nepravděpodobné, protože vzhledem k vedení rodiny ji nebylo možné nahradit a byla tak naprosto nepostradatelná pro její přežití.⁷⁴

⁷⁰ Srov. SPRINKLE, J. *The Book of the Covenant: A Literary Approach*, s. 70.

⁷¹ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 268-270.

⁷² Srov. WRIGHT, D. *Inventing God's Law - How the Covenant Code of the Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi*, s. 152.

⁷³ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 225.

⁷⁴ Srov. *tamtéž*, s. 222.

Dříve se také soudilo, že navrátilci z dlužního otroctví tvořili v Izraeli zvláštní skupinu obyvatel, jako v Alalachu, Nuzi nebo Ugaritu. Tam se mělo jednat o zvláštní vrstvu obyvatel mezi otroky a svobodnými občany.⁷⁵ Dnes se spíše vědci kloní k názoru, že tomu tak nebylo. Tito lidé se vraceli do svých rodin malých zemědělců a podobná třída v Izraeli s velkou pravděpodobností nikdy neexistovala.

Kromě toho se obecně předpokládá, že Ex 21,2 hovoří také o prodeji zloděje z Ex 22,3, kdy tento mohl být prodán osobě, kterou okradl, a stal se tak jejím otrokem, nebo i třetí osobě, za účelem získání peněz na odškodnění oběti. V tomto případě by ale bylo možné, že by byl propuštěn dříve než za šest let, vzhledem k hodnotě odcizené věci; doba otroctví by měla být přiměřená její ceně.⁷⁶

6.3.2 Ex 21,5-6 : vstup do trvalého otroctví

⁵*Prohlásí-li otrok výslovně: „Zamiloval jsem si svého pána, svou ženu a syny, nechci odejít jako propuštěnec“, ⁶přivede ho jeho pán před Boha, totiž přivede ho ke dveřím nebo k veřejím, probodne mu ucho šídlem a on zůstane provždy jeho otrokem.*

Tento zákon umožňuje izraelskému otroku, aby se stal natrvalo služebníkem svého pána. Nejedná se o zahraničního otroka v majetku, protože ten by o toto nemusel žádat, jelikož stejně sloužil svému pánovi celý život, bez nároku na propuštění.

Zákon zde samozřejmě hovoří především o takové situaci, kdy jde opravdu o otrokovo upřímné prohlášení, vyjadřující skutečné city k jeho pánovi. Tak je to v souladu i s ostatními zákony, v zájmu ochrany práv otroků a utlačovaných (Dt 23,15-16), aby do trvalé služby bylo vstupováno, jen pokud dlužní otrok miloval svého pána.

Stejně tak ale zákon počítá s tím, že základem jeho rozhodnutí mohlo být především to, že jeho manželka, žijící s ním ve stejné domácnosti, kterou si vzal v průběhu své služby, s ním nesměla odejít po jeho propuštění, stejně jako jejich děti. Ty se stávaly „doma narozenými“ otroky (Gn 17,12). Proto je v zákoně současně stanoveno, že otrok má právo (dobrovolně, po dodržení daného postupu) zůstat i nadále

⁷⁵ Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 279.

⁷⁶ Srov. SPRINKLE, J. *The Book of the Covenant: A Literary Approach*, s. 131-133.

v otrocké službě, společně se svou manželkou a dětmi. Mohl to být ovšem také záměr samotného majitele, který se rozhodl dát svému dlužnímu otroku manželku právě proto, aby ho přinutil u něho zůstat. Tato možnost jistě také existovala.

Na tomto místě je třeba uvést, že Bible nás v souvislosti se záměrným jednáním majitele půdy, směřujícímu k získání levné pracovní síly, seznamuje ještě s další možností „získání dlužního otroka“. Jedná se o situaci, která je zachycena v Gn 29-31, kde Jákob pracoval v Lábanově domě sedm let, aby si mohl vzít jeho dceru Ráchel. Lában ho přesto podvede tím, že mu po odpracování stanovené doby, dá místo ní za manželku prvorozenou dceru Léu. Potom mu slíbí, že mu dá i Ráchel, pokud u něho bude pracovat dalších sedm let. I když se zde vůbec nejedná o typický případ dlužního otroctví (a ani v samotném příběhu o toto nejde), odráží se v tomto vyprávění situace, kdy si majitel mohl zajistit pracovní sílu tím, že někomu (v tomto případě svobodnému muži) nabídl svoji dceru za manželku, výměnou za jeho služby, a tím z něho prakticky udělal svého dlužního otroka. V izraelském zemědělství byl vždy nedostatek levných pracovních sil. Pokud majitel mohl získat třeba i takovouto formou „dlužního otroka“, zvýšil tak jistě výnosy svého hospodářství. (Zde ovšem nejde o přímou souvislost s propouštěcím zákonem, ale jen o dokreslení stavu, který existoval v tehdejší izraelské společnosti. Důležité je zde stejné sedmileté období, které bylo zapotřebí splnit, jako v případech služby skutečného dlužního otroka. Tento „dlužní otrok“ nebyl jistě po odsloužení potřebné doby nucen podstoupit zde popisovaný rituál.)

Jinak by tomu ale bylo v případě, že by se jednalo o skutečného dlužního otroka. Pokud by mu dal jeho pán svoji dceru za manželku v době jeho otrocké služby, zajistil by si tím, že po propuštění tohoto otroka na svobodu, zůstane jeho dcera, případně i děti, stále v jeho domácnosti. Takovému dlužnímu otroku by potom nezbývalo, pokud by chtěl zachovat rodinu, než projít popsanou procedurou a stát se trvalým otrokem. Ani tuto možnost nelze vyloučit. Reálně tak mohlo docházet k oběma variantám. Majitel mohl dát svému dlužnímu otroku za ženu otrokyni, která byla v jeho majetku, aby si zajistil jeho práci do budoucna. Stejně tak mu ale mohl dát za manželku svoji dceru, když by potom musel i tento otrok podstoupit popisovanou přísahu před Bohem, pokud by chtěl zůstat se svou rodinou.⁷⁷

⁷⁷ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 229.

Existuje ještě jedna možnost, kdy by se k tomuto rozhodnutí mohl dlužní otrok uchýlit, a to v případě, že by se mu vedlo lépe jako otroku, než jako propuštěnému svobodnému občanu. Pro někoho mohlo být jistě snesitelnější být trvale otrokem, ale mít tak zajištěno vše potřebné, než žít v trvalé chudobě a nejistotě jako svobodný. Takové jednání se ale dostává do rozporu s dalšími nařízeními Dt 15,12-18, která kladou požadavek štědře propuštěného otroka obdarovat. A dále, většina dlužních otroků se samozřejmě vracela ke svým rodinám, kde jich bylo potřeba, aby se opět nezadlužili. I přes tyto výhrady je ale reálnou i tato možnost, kterou je strach z bídy. To ale nestačí, stejně je potřeba, aby si otrok vytvořil blízký vztah se svým pánem a ten potom demonstroval v souladu se zákonem.

6.3.2.1 Ex 21,6 : procedura vstupu do trvalého otroctví

... ⁶přivede ho jeho pán před Boha, totiž přivede ho ke dveřím nebo k veřejím, probodne mu ucho šídlem a on zůstane provždy jeho otrokem.

Ohledně dalšího postupu se dosud mezi badateli vedou spory o to, co je myšleno výrazem „před Boha“. Jednou z možností je, že se zde jedná o sošky domácích bůžků, které se umísťovaly u dveří domu, což byl zvyk ze starších dob (potom by tento obřad u dveří nebo veřejí pánova domu, činil symbolicky otroka členem jeho domácnosti); podle jiných názorů mohlo jít o soudce, před které byl otrok přiveden, aby stvrdil svůj záměr⁷⁸ (tedy jako v jiných případech, kdy jde o právní akt).

Dále je zde možnost, kterou vědci považují za nejpravděpodobnější, že jde ve skutečnosti o přísahu „před Bohem“ ve svatyni.⁷⁹ Tam bylo stvrzeno otrokovo přání neodejít na svobodu, a poté mu bylo propíchnuto ucho u dveří svatyně. Protože propouštění dlužních otroků bylo teologicky přímo spojeno s Božím vysvobozením Izraelců z egyptského otroctví, šlo v tomto případě o velmi závažné rozhodnutí. Pokud se tak chtěl propouštěný otrok dobrovolně vzdát možnosti stát se opět svobodným, musel toto své rozhodnutí stvrdit také před Bohem.

⁷⁸ Také Bible Kralická překládá tento obrat „před soudci“. Srov. BÍČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 279.

⁷⁹ WRIGHT, D. *Inventing God's Law - How the Covenant Code of the Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi*, s. 153.

Badatelé vychází z přesvědčení, že se tento zákon nápadně podobá zákonu v Ex 22,8-9. V tomto zákoně se sice hovoří o postupu v souvislosti s krádeží, ale jedna věc je u obou společná - právě přísaha „před Bohem“. Taková přísaha, tedy jednoduché prohlášení před Bohem, by v případě zavazující přísahy, která svazuje člověka k určité akci, potřebovala stejné potvrzení před Bohem, jako zprošťující přísaha v Ex 22,8-9, kdy člověk přísahá před Bohem svoji nevinu. Při takové přísaze už ani Starý zákon, ani jiné starověké dokumenty z Blízkého východu, nepožadují žádné další sankce pro případ křivé přísahy, neboť trest je v takovém případě v rukou Božích.⁸⁰

Ucho je orgánem sluchu. „Sluch“ je v hebrejštině užíván obvykle ve smyslu „poslušnosti“. Proto hraje v tomto rituálu ucho důležitou roli, jako symbol toho, že otrok bude napříště „poslouchat“ svého pána (podobně lze zmínit Ž 40,7 nebo Ex 29,20).⁸¹ Ve stejném smyslu se symbol ucha užíval i v Babylónii.⁸²

Nevíme, zda tento obřad někdo řídil (soudci či kněží), nebo zda šlo pouze o pána a otroka. Je ale více pravděpodobné, že při něm byli kněží nebo soudci, protože ti byli obvykle přítomni i při skládání jiných přísah nebo dokládání důkazů ve svatyni či chrámu.

Otrok, který se rozhodl sloužit navždy, nebyl propuštěn ani během Milostivého léta, ale sloužil opravdu celý život.

V této souvislosti je potřeba konstatovat, že toto nařízení je samo o sobě naprosto jedinečné. Možnost pro dlužního otroka, aby mohl zůstat dobrovolně v trvalé službě, se v jiných podobných blízkovýchodních zákonících nevyskytuje.

⁸⁰ Podobně podle Zákoníku z Ešnunny čl. 37: *Jestliže něčí dům byl vypleněn (i) s věcmi muže, který mu je dal v úschovu, došlo i k ztrátě věcí majitele domu, majitel domu v bráně chrámu boha Tišpaka mu odpřísáhne při bohu „spolu s tvými věcmi se vskutku ztratily (i) mé věci, nedopustil jsem se špatnosti ani podvodu“, odpřísáhne-li mu (takto), nebude mít (uschovatel) proti němu nároku.* Srov. KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva*, s. 117.

⁸¹ Srov. SPRINKLE, J. *The Book of the Covenant: A Literary Approach*, s. 55-56.

⁸² Podle Chammurapiho zákoníku § 282 - otrok, který řekl svému pánovi „*Nejsi můj pán*“ a byl usvědčen, se trestal utětím ucha (jako symbolické znamení nedostatku poslušnosti). Srov. KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva*, s.87 (143).

6.3.3 Ex 21,7-11 : prodej dcery dlužníka za manželku

⁷Když někdo prodá svou dceru za otrokyni, nebude s ní nakládáno jako s jinými otroky. ⁸Jestliže se znelíbí svému pánu, který si ji vzal za družku, dovolí ji vyplatit, ale nemá právo prodat ji cizímu lidu a naložit s ní věrolomně. ⁹Jestliže ji dal za družku svému synovi, bude s ní jednat podle práva dcer. ¹⁰Jestliže on si vezme ještě jinou, nesmí ji zkrátit na stravě, ošacení a manželském právu. ¹¹Jestliže jí nezajistí tyto tři věci, smí ona odejít bez zaplacení výkupného.

Zatímco svatba mužského dlužního otroka neměla vliv na jeho propuštění, ženská otrokyně byla propuštěna pouze v případě, když její pán (a manžel) nesplnil svou část manželské dohody. V případě, že pán nebyl s otrokyní spokojen, mohl jí nechat vykoupit. V tomto případě by bylo výkupné zaplaceno buď otrokyní nebo členy její rodiny. Je ovšem otázkou, kdo jsou míněni jako „cizí lid“. To bývá vykládáno buď jako odkaz na kohokoli mimo dívčinu užší rodinu, rodinu majitele nebo celou komunitu Izraele. Je ale nejpravděpodobnější, že mohla být prodána pouze její vlastní rodině. Smlouva dovolovala kupci koupit si dívku jen pro sebe nebo pro svého syna. Proto by s ní jednal věrolomně, pokud by ji prodal někomu jinému než členu její rodiny.⁸³

Verš 9 hovoří o případě, kdy jde o počáteční záměr pána koupit dívku pro svého syna. Nejedná se asi o případ, kdy by majitel nebyl s otrokyní spokojen a proto by ji dal svému synovi. V této souvislosti se biblický zákon staví k věci jinak než podobné blízkovýchodní smlouvy, které dovolovaly prodat nebo i dát dívku komukoliv.⁸⁴ Dívka zde nebyla považována za majetek - to lze odvodit z použitého výrazu „bude s ní jednat podle práva dcer“. Zákon měl především zaručit dívce, prodané za vedlejší manželku, stejná práva, která měly obvykle dcery, provdané řádným způsobem.

V další části Ex 21,10 říká, že pokud si majitel (nebo jeho syn) vezme další ženu, nebo otrokyni, je povinen první ženě zaručit tři základní věci: stravu, oděv a manželské právo. A hned následuje nařízení pro případ, že tomu tak nebude: tato žena bude moci odejít bez zaplacení výkupného. Tak se to alespoň jeví na první pohled a tak to bylo dříve také vykládáno.⁸⁵ Ale novější bádání ukazují spíše na jinou možnost.

⁸³ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 248-249.

⁸⁴ Zákoník Chammurapiho, Středoasyrský zákoník nebo adopční smlouvy z Nuzi.

⁸⁵ Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 284.

Podle nich se jedná o odkaz k vv. 8, 9 a 10, tedy o trest za jejich nedodržení. Z toho by vyplývalo, že mužský otrok si sám může vybrat, zda zůstane u svého pána, nebo odejde sedmého roku na svobodu, zatímco ženská otrokyně, prodaná za manželku, může odejít na svobodu pouze při splnění alespoň jedné z těchto podmínek: 1. když její pán nedodrží své smluvní závazky (v. 8), 2. nezvládne se o ni starat jako o dceru (v. 9), 3. není schopen jí zajistit věci potřebné k životu (v. 10).⁸⁶

I když je zákon v Ex 21,7-11 přímo propojen s osvoboditelským zákonem v Ex 21.2-6, přesto oba popisují dvě odlišné záležitosti. Zatímco zákon ve vv. 2-6 nařizuje pravidelné propouštění mužských dlužních otroků po odpracování šesti let, zákon ve vv. 7-11 se pokouší ochraňovat práva izraelské otrokyně, která byla prodána za manželku. Někteří vědci se domnívají, že zákon tak pravděpodobně vycházel z potřeby ochránit dceru dlužníka, která sloužila jako dlužní otrokyně v domácnosti věřitele. Protože tak byla jistě vystavena častému sexuálnímu nátlaku ze strany mužských členů této domácnosti, zákon stanoví, že dcera dlužníka může takto sloužit, jen pokud si vezme věřitele nebo jeho syna.⁸⁷ K jejímu propuštění pak mohlo dojít pouze v případě, když její manžel nesplnil své dohodnuté závazky vůči ní.

6.4 Ex 21,20-21.26-27.32 : napadení otroka

Ohledně těchto zákonů, týkajících se napadení otroka, není mezi badateli shoda, o jaké otroky se zde vlastně jedná - jestli cizí v majetku, nebo izraelské dlužní. Část z nich soudí, že se může jednat o všechny otroky obecně.⁸⁸

6.4.1 Ex 21,20-21 : usmrcení (těžké zranění) otroka

²⁰Jestliže někdo uhodí svého otroka nebo otrokyni holí, takže mu zemřou pod rukou, musí být usmrcený pomstěn.²¹Jestliže však vydrží den či dva, nebude pomstěn, neboť byl jeho majetkem.

⁸⁶ Srov. SPRINKLE, J. *The Book of the Covenant: A Literary Approach*, s. 54.

⁸⁷ Srov. WRIGHT, D. *Inventing God's Law - How the Covenant Code of the Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi* s. 152.

⁸⁸ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 146-147.

Zde se evidentně jedná o uplatnění tehdy obecně platného pravidla odvety (*lex talionis*). Pokud jde ovšem o vykonanou *pomstu*, v této otázce se učenci ve svých názorech liší. Diskutuje se o tom, o jakou formu *pomsty* se jednalo, zda šlo o trest smrti nebo o jiný lehčí trest, a kdo tuto *pomstu* vykonával. Mnoho jich soudí, že se nemůže jednat o trest smrti, protože smrt otroka by nebyla přiměřená smrti svobodného občana. Ale jiní jsou přesvědčeni, že je možná právě jen odplata v podobě trestu smrti. I pokud jde o následnou větu (v. 21), není shoda na tom, co je myšleno dovětkem „*neboť byl jeho majetkem*“. Je zde předpoklad, že jestliže otrok přežil den nebo dva, šlo o případ, kdy chtěl majitel tohoto otroka pouze potrestat, a pokud otrok následně zemřel, potrestal se majitel sám, ztrátou svého majetku. Jednalo by se tak zároveň o způsob rozlišení (úmyslné) vraždy (v.20) nebo (neúmyslného) zabití (v.21).⁸⁹

Ale je zde možné ještě jedno nové vysvětlení. Vychází z předpokladu, že jsou si podobné případy Ex 21,18-19 s Ex 21,20-21, a z jiné verze překladu. V Ex 21,18-19 jde o případ napadení svobodného občana, který je zraněn a nemůže proto několik dní vstát z lůžka. Potom musí útočník zajistit jeho léčení a nahradit mu ušlý výdělek. Kdybychom tento postup vztáhli na případ napadení otroka jeho majitelem (který bezprostředně následuje), je nepravděpodobné, že by se jednalo o jeho neúmyslné usmrcení a následné zproštění viny vlastníka. Uvedený postup by pak spíše znamenal, že výraz „*vydrží den či dva*“ by mohl být překládán jako „*vstane za den či dva*“, což by znamenalo, že takový otrok *nebude pomstěn*, protože nedošlo k jeho usmrcení a jeho majitel je povinen zajistit jeho léčení *neboť byl jeho majetkem*; související škodu si tak majitel způsobil sám.⁹⁰

6.4.2 Ex 21,26-27 : poranění otroka

²⁶*Když někdo udeří do oka svého otroka nebo otrokyni a vyrazí mu je, v náhradu za oko ho propustí na svobodu.*²⁷*Jestliže vyrazí zub svému otroku nebo otrokyni, v náhradu za zub ho propustí na svobodu.*

⁸⁹ Srov. SPRINKLE, J. *The Book of the Covenant: A Literary Approach*, s. 91.

⁹⁰ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 170-177.

Na rozdíl od podobných poranění mezi svobodnými občany, kde platilo zásadně pravidlo odvety (lex talionis), v případě poranění otroka nebo otrokyně pánem takovým způsobem, jak je popsáno, tedy vyražením oka nebo zubu, byl majitel povinen tohoto otroka propustit na svobodu, bez nároku na jakoukoli náhradu nebo výkupné.⁹¹ Zákon se zde patrně snaží zajistit, aby nebylo s otroky špatně zacházeno, protože jsou zde vnímáni jako lidské bytosti a ne pouze jako majetek svého pána. Majitel má naopak za svého otroka odpovědnost a nesmí se k němu chovat jinak, než k ostatním členům společnosti. Mohlo by se také zároveň jednat o rozlišení mezi určitou formou trvalého a dočasného zranění (proti případům v Ex 21,18-21); pokud by šlo o trvalé zranění, byl by majitel povinen takového otroka propustit na svobodu.⁹²

6.4.3 Ex 21,32 : usmrcení otroka býkem

³²Jestliže býk potrká otroka nebo otrokyni, dá majitel býka třicet šekelů stříbra jejich pánu a býk bude ukamenován.

Toto nařízení má na mysli případ, kdy býk tohoto otroka nebo otrokyni usmrtí. Pokud tedy budeme vycházet z předchozích veršů (Ex 21,28-31), kde se jedná o stejné zabití svobodného člověka, a kde rozhoduje to, zda majitel býka věděl o schopnostech svého zvířete, či nikoli, jsou v tomto případě uvedeny dva možné tresty - buď smrt majitele nebo zaplacení výkupného, jehož výše je ovšem v tomto případě neomezená - *dá jako výplatu za svůj život všechno, co mu bude uloženo.*

Je zřejmé, že zákon v tomto případě činí rozdíl mezi svobodným občanem a otrokem, u kterého stanovuje rovnou, jako jedinou možnost, odškodnění majiteli otroka. Výše této kompenzace se opět rovná průměrné ceně otroka, stanovené v Lv 27, 2-8. I v takovémto případě je ale obtížné určit, zda jde konkrétně o otroka v majetku nebo o izraelského dlužního otroka, případně o oba. I v případě tohoto zákona se názory badatelů liší.⁹³

⁹¹ Chammurapiho zákoník §§ 195-214, stanovil pravidlo odvety mezi svobodnými občany; za tělesné poškození *muškéna* nebo otroka je určen peněžitý trest. Srov. KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva*, s. 84.

⁹² Srov. SPRINKLE, J. *The Book of the Covenant: A Literary Approach*, s. 100-102.

⁹³ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 146-147.

7. Zákony o otrocích v knize Deuteronomium

Deuteronomium je skutečným teologickým spisem. Vytváří celkově novou koncepci víry v jednoho Boha, který má jedinečný vztah se svým vyvoleným izraelským lidem. Tato koncepce je v rámci Starého zákona naprosto jedinečná.

Knihy vznikla pravděpodobně v souvislosti s Jošijášovou reformou na konci královské doby, ovšem místo jejího vzniku je neznámé.⁹⁴

Zákony o promíjení dluhů, stejně jako nařízení o otrocích, jsou součástí deuteronomického zákoníku (Dt 12-26).

Dt 15,1-3 : promíjení dluhů⁹⁵

¹Každého sedmého roku budeš slavit léto promíjení dluhu. ²Toto je způsob promíjení dluhu: Každý věřitel svému bližnímu promíne, co mu půjčil. Nebude na svého bližního, svého bratra, naléhat, protože je vyhlášeno Hospodinovo promíjení dluhu. ³Na cizince naléhat smíš, ale co máš u svého bratra, to mu tvá ruka promíne.

7.1 Dt 5,14 : den odpočinku

*¹⁴Ale sedmý den je den odpočínutí Hospodina, tvého Boha. Nebudeš dělat žádnou práci ani ty ani tvůj syn a tvá dcera **ani tvůj otrok a tvá otrokyně** ani tvůj býk a tvůj osel, žádné tvé dobytče ani tvůj host, který žije v tvých branách, **aby odpočinul tvůj otrok a tvá otrokyně tak jako ty.***

Zákon hovoří o právu každého na odpočinek, protože práce nemá být smyslem života. Tím má být život ve společnosti s Bohem. Proto má člověk svoji práci vždy ve stanovený den odpočinku přerušit (což se týká všech, nejen vyvolených), a všichni společně se mají radovat z nabyté svobody. Tento den odpočínutí sedmého dne již není zdůvodněn stvořením během šesti dnů (jak je tomu v Ex), ale vysvobozením Izraele z Egyptského otroctví.

⁹⁴ Srov. RENDTORFF, R. *Hebrejská bible a dějiny*, s. 202.

⁹⁵ Toto nařízení bylo již blíže popsáno v kapitole 4.

7.2 Dt 5,21 : touha po majetku

²¹*Nebudeš dychtit po ženě svého bližního. Nebudeš toužit po domě svého bližního ani po jeho poli ani po jeho otroku ani po jeho otrokyni ani po jeho býku ani po jeho oslu, vůbec po ničem, co patří tvému bližnímu.*

Toto nařízení odsuzuje závist, lakotu a další pudy a vášně, mající za cíl poškodit bližního. Vše v jeho vlastnictví je tím postaveno pod Boží ochranu (tedy i otroci).

Obě tato nařízení jsou součástí opakování Desatera, které má připomenout a zdůraznit to, co je již známé z knihy Exodus. Hospodin je představen jako vysvoboditel a vykupitel, Egypt jako dům otroctví. Tato přikázání mají být základem pro svobodný život lidu vykoupeného z otroctví, v zaslíbené zemi, v Boží přítomnosti.

7.3 Dt 12,12.18 : obětní slavnosti

¹²*Budete se radovat před Hospodinem, svým Bohem, vy i vaši synové a vaše dcery, vaši otroci a vaše otrokyně i lévijec, který žije v tvých branách, protože nemá mezi vámi podíl ani dědictví.*

¹⁸*Jen před Hospodinem, na místě, které si Hospodin, tvůj Bůh, vyvolil, tam je budeš jíst ty i tvůj syn a tvá dcera, tvůj otrok a tvá otrokyně i lévijec, který žije v tvých branách. Před Hospodinem, svým Bohem, se budeš radovat ze všeho, k čemu jsi přiložil ruku.*

Každý otrok (zahraniční, dlužní nebo odsouzený) byl považován za přirozenou součást izraelského společenství. Vztahovala se proto na něho všechna práva i povinnosti izraelského lidu, která jsou spojena také s obětními slavnostmi a účast na nich mu byla zákony samozřejmě dovolena.⁹⁶

⁹⁶ Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 281.

7.4 Dt 15,12-18 : ustanovení o otrocích

¹²Bude-li ti prodán tvůj bratr, Hebrej nebo Hebrejka, bude tvým otrokem po šest let, ale sedmého roku jej propustíš na svobodu. ¹³Když ho propustíš na svobodu, nepropustíš ho s prázdnou. ¹⁴Štědře jej obdaruješ ze svého stáda i humna a lisu. V čem ti Hospodin, tvůj Bůh, požehnal, z toho mu dáš. ¹⁵Pamatuj, že jsi byl otrokem v egyptské zemi a že tě Hospodin, tvůj Bůh, vykoupil. Proto ti dnes toto přikazuji. ¹⁶Kdyby ti řekl: „Nechci od tebe odejít“, protože miluje tebe i tvůj dům a je mu u tebe dobře, ¹⁷vezmeš šídlo, připíchneš mu ucho ke dveřím a bude provždy tvým otrokem. Stejně učiníš i své otrokyni. ¹⁸Nebude ti zatěžko propustit ho na svobodu, neboť ti vysloužil dvojnásobnou mzdu nádenickou za šest let, a Hospodin, tvůj Bůh, ti požehná ve všem, co budeš konat.

Badatelé se dnes převážně shodují na tom, že Dt 15,12-18, v podstatě zachovává nařízení Ex 21,2-6, když také hovoří o propouštění dlužních otroků i o těch, kteří chtějí zůstat u svého pána v trvalé službě, ale přidává k nim některá další.

Na rozdíl od Ex hovoří Dt také o propouštění ženských dlužních otrokyní a navíc přikazuje bývalým majitelům poskytovat zásoby propouštěným otrokům. Zároveň ale vynechává pasáže, které se vztahují k manželskému stavu a z něho plynoucím právům mužského dlužního otroka, stejně jako nic neříká o obřadu „před Bohem“, který by měl být vykonán u dlužního otroka, který si přeje sloužit natrvalo. Pokud jde o neuvedení prodeje hebrejské otrokyně za manželku nebo družku, s největší pravděpodobností se tím nejedná o zrušení nařízení zákona z Ex, protože manželská práva nebo právo provdané dcery nebyla, pokud je známo, nikdy zrušena. Ale na rozdíl od Ex se v Dt hovoří o jiném druhu prodeje členů domácnosti dlužníka, ženských otrokyní a dcer, které v tomto případě vykonávaly v domácnostech věřitele různé domácí práce. Účelem tohoto prodeje tedy nebyl vstup do sexuálního svazku.⁹⁷

Další novinkou tohoto zákona je použití výrazů „tvůj bratr“ a „Hebrejka“. Hebrej nebo Hebrejka, jak předpokládá většina učenců, v tomto případě ukazuje na etnické označení pro Izraelce⁹⁸, zvláště pokud je spojeno s výrazem *tvůj bratr*, přičemž

⁹⁷ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 281-282.

⁹⁸ Edikt Ammisaduqy § 20 také popisuje propouštění dlužních otroků, které se vztahuje pouze na místní obyvatele. (Z tohoto propouštění byly ale vyjmuty osoby, které byly otroky už předtím, než je dal jejich majitel do dlužního otroctví, aby tak odpracovaly jeho dluh.) Srov. KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva*, s. 96.

nerozlišuje jejich sociální postavení.⁹⁹ Je jím ale zároveň řečeno, že se zákon o propouštění a provizi dlužných otroků vztahuje na všechny Izraelce, muže i ženy, a nejen na bezprostřední příbuzenstvo (což by bylo možné také odvodit z pojmu „tvůj bratr“). Pojem *bratr* je tedy použit pro označení jednotlivce v rámci celého Izraelského národa. Lze se právem domnívat, že se zde jedná o pokus o rozšíření dosavadního rámce členů jednotlivých kmenů na rámec národní, přičemž hlavním záměrem je celý národ definovat jako rozšířenou rodinu.

Dochází zde také k přirozenému propojení mezi zemědělským kontextem roku, kdy země leží ladem v Ex 23,10-11 a odpouštěním dluhů chudým izraelským zemědělcům. Současně je zde zřejmá vazba mezi zákonem, nařizujícím desátky a oběti různých zemědělských produktů, jako dík za Boží požehnání Izraeli (Dt 15,18; Dt 16,10.15) a zákony o odpouštění dluhů a propouštění dlužných otroků (Dt 15,1-11.12-18), které mají zase za cíl, aby se bohatší občané Izraele dokázali podělit o své zemědělské produkty (tedy následek Božího požehnání) se svými chudšími bratry (Dt 15,14). Cílem zde bylo tedy hlavně to, aby izraelští dlužní otroci neodešli při svém propuštění s prázdnou, ale aby dostali provizi, která by jim a jejich rodinám, pomohla v této těžké situaci. Tak by se např. v případě stáda v Dt 15,14, dalo založit stádo nové nebo posílit již existující. Dt 15,12-18 se tak s velkou pravděpodobností zabývá osvobozením izraelských dlužných otroků, příbuzných člověka, který byl nucen je prodat z důvodu své neschopnosti splácet půjčku (podobně jako Chammurapiho zákoník § 117)¹⁰⁰; zabývá se prodejem syna, dcery a snad i manželky dlužníka (té se netýkají vv. 16-18).¹⁰¹

Lze si všimnout rozdílné formulace Ex 21,2 - *sedmého roku odejde jako propuštěnec bez výkupného* - vyjadřuje **právo** dlužního otroka odejít na svobodu, zatímco Dt 15,12 - *sedmého roku jej propustíš na svobodu* - zde uvádí naopak **povinnost** majitele, propustit dlužního otroka na svobodu. Označuje jeho závazek,

⁹⁹ Jak již bylo řečeno v kapitole 5.2.1 „Hebrejský“ otrok, diskutuje se o spojení tohoto slova s *chabiru* a jeho různými významy. Někteří vědci i zde soudí, že jde o nižší sociální vrstvu, nebo přímo o bezzemky.

¹⁰⁰ Srov. KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva*, s. 130.

¹⁰¹ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 278-279.

navíc také ve spojení s jeho další povinností poskytnout propouštěnému provizi. V tomto ohledu je ponecháno na úvaze majitele, kolik toho propuštěnci dá.

Také v Jr 34,14 můžeme číst: *Koncem sedmého roku propustíte každý svého hebrejského bratra, který se ti prodal. Bude ti sloužit šest let a pak ho propustíš od sebe na svobodu.*

I když je tedy propouštění dlužních otroků vyjádřeno odlišně v Dt 15,12 od Ex 21,2, přesto oba tyto zákony mají na mysli shodnou instituci propouštění dlužních otroků každého sedmého roku.

7.4.1 Dt 15,13-15 : provize pro propouštěné dlužní otroky

¹³*Když ho propustíš na svobodu, nepropustíš ho s prázdnou.* ¹⁴*Štědře jej obdaruješ ze svého stáda i humna a lisu. V čem ti Hospodin, tvůj Bůh, požehnal, z toho mu dáš.* ¹⁵*Pamatuj, že jsi byl otrokem v egyptské zemi a že tě Hospodin, tvůj Bůh, vykoupil. Proto ti dnes toto přikazuji.*

Badatelé zde vidí především souvislost s příběhem Jáкова, který si před odchodem od Lámana také vybral svoji „výsluhu“, když utíká se vším, co si za dobu své služby pořídil (Gn 29-31), a když předtím pracoval ve stejných sedmiletých cyklech. Současně je zde patrný i odkaz na odchod Izraelců z Egypta v Ex 3,21-22, kde jim Bůh slibuje ... *Až budete odcházet, nepůjdete s prázdnou.*¹⁰²

Přímý vztah k provizi propouštěnému dlužnímu otroku je také zřejmý ve spojitosti s Ex 23,15, kde se izraelskému lidu nařizuje (zde v souvislosti se slavností nekvašených chlebů), že se *nikdo neukáže před tváří Hospodinovou s prázdnou.* Tento výrok se pak znovu objevuje i na jiných místech (Ex 34,20; Dt 16,16).

Určitá konkretizace toho, co je třeba přinést jako dar Hospodinu, je pak uvedena v Ex 23,16 - první plody země; stejně i v Ex 34,20 - první plody lůna (další v Dt 7,13;12,6.17;14,23;16,13). K tomu Dt 16,17 říká: *Každý přinese, co může dát, podle požehnání Hospodina, tvého Boha, které ti udělil.*

¹⁰² Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 288-289.

Přímá souvislost, a tedy i záměr sepisovatele o spojení těchto různých povinností, je potom zřejmá z Dt 16,15: *...Vždyť Hospodin, tvůj Bůh, ti požehná na veškeré tvé úrodě a při všem, co budeš dělat....* a Dt 15,18: *Nebude ti zatěžko propustit ho na svobodu, neboť ti vysloužil dvojnásobnou mzdu nádenickou za šest let, a Hospodin, tvůj Bůh, ti požehná ve všem, co budeš konat.*

Můžeme tedy říci, že zde je popsána celá koncepce vnitřního řádu Deuteronomia, tedy systém odměny (požehnání) na základě poslušnosti. Tedy, že Bůh bude i nadále žehnat Izraeli a jeho lidu v případě, že tento bude poslouchat jeho příkazy, jako např. odvádění prvních plodin země, stejně jako hojně poskytnutí provizí propouštěnému otroku.

Jak bylo řečeno výše, tato provize měla zajistit určitý humanitární dopad, jako pomoc chudým rodinám propouštěných dlužních otroků. Žádný otrok tak neměl odejít při svém propuštění s prázdnou. Ale z následné věty je současně jasné, že sepisovatel neměl na mysli pouze toto humanitární gesto, šlo mu zároveň o jasně definovaný příkaz, který musí být uposlechnut, pokud chce Izrael nadále dostávat Boží požehnání. Nejde o přesné zachovávání určitých popsaných provizí, ale jde o to, aby majitel poskytl propouštěnému otroku jakékoliv provize, které je schopen poskytnout, podle svých skutečných možností. Odkaz na osvobození Izraelců z egyptského zajetí má i zde za cíl motivovat k uposlechnutí tohoto zákona, jako výraz vděku za tento Boží čin.¹⁰³

7.4.2 Dt 15,16-17 : vstup do trvalého otroctví

¹⁶*Kdyby ti řekl: „Nechci od tebe odejít“, protože miluje tebe i tvůj dům a je mu u tebe dobře, ¹⁷vezmeš šídlo, připíchneš mu ucho ke dveřím a bude provždy tvým otrokem. Stejně učiníš i své otrokyni.*

Proti Ex jsou zde tři odlišnosti: není zde již zmínka o otrokově lásce k jeho ženě a dětem, přibyla možnost vstupu do trvalého otroctví pro pánovu otrokyni a také se zde již nehovoří o přivedení otroka „před Boha“.

¹⁰³ Srov. SPRINKLE, J. *The Book of the Covenant: A Literary Approach*, s. 64-65.

V případě otrokyně, která má být propuštěna, ale odmítá odejít na svobodu, se zde jedná o zcela unikátní záležitost.¹⁰⁴

Někteří vědci se domnívají, že se jedná o vývoj od centralizované formy, k zesvětštění tohoto obřadu, který přestal být časem užíván. A to i přesto, že asi ani v raném Izraeli neexistovala jediná výhradní svatyně, určená pro tyto obřady, i když v té době šlo s velkou pravděpodobností o záměr propojit různé kmeny alespoň při některých kultických událostech. Proto soudí, že se tento obřad odehrával v domě majitele otroka. Jak již bylo ale řečeno, je více než pravděpodobné, že vynechání některých nařízení z Ex v Dt, nemusí nutně znamenat jejich současné zrušení. I když Dt 15,16-17 neodkazuje přímo k Boží svatyni, sepisovatel, popisující obřad vstupu hebrejského dlužního otroka (a otrokyně) do trvalého otroctví, neměl pravděpodobně za cíl popisovat zesvětštění tohoto obřadu. Byla zde možnost takového vstupu ve více svatyních, a také v centrální svatyni v průběhu některého ze svátků popisovaných v Dt 16.¹⁰⁵

7.4.3 Dt 15,18 : výsluha dvojnásobné mzdy

¹⁸Nebude ti zatěžko propustit ho na svobodu, neboť ti vysloužil dvojnásobnou mzdu nádenickou za šest let, a Hospodin, tvůj Bůh, ti požehná ve všem, co budeš konat.

O tomto byla již zmínka v souvislosti s celkovou koncepcí Deuteronomia. Jak již bylo řečeno v Ex 21, cena tohoto dlužního otroka, při jeho prodeji, by byla odvozena od ceny otroka v majetku. Pokud by průměrná cena otroka - muže byla 35 šekelů, a protože plat svobodného dělníka podle starobabylonských smluv byl 12 šekelů ročně¹⁰⁶, odpovídala by tomu tříletá práce tohoto otroka. Protože ale v Izraeli museli tito otroci pracovat dvojnásobnou dobu, znamenalo by to skutečně dvojnásobný zisk z takovéto práce pro jeho majitele.

I vzhledem k tomuto zřejmému vztahu se soudí, že autoři biblických zákoníků přímo vycházeli ze zákoníku Chammurapiho.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 283.

¹⁰⁵ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 294-297.

¹⁰⁶ Srov. tamtéž, s. 225, také zákoník Eshnunna čl. 11.

¹⁰⁷ Srov. DOUGLAS, J. et al. *Nový biblický slovník*, s. 711.

Pokud jde o souvislost jednotlivých zákonů Dt 1-3 a Dt 12-18, nedá se s jistotou předpokládat, že se propouštění otroků muselo nutně časově shodovat s odpouštěním dluhů, i když je zde zřejmá návaznost těchto nařízení.

Odchytky proti Knize Exodus se dávají na vrub teologickým záměrům sepisovatelů Deuteronomia.

7.5 Dt 16,11.14 : svátky

¹¹*A budeš se radovat před Hospodinem, svým Bohem, na místě, které vyvolí Hospodin, tvůj Bůh, aby tam přebývalo jeho jméno, ty i tvůj syn a tvá dcera, **tvůj otrok a tvá otrokyně, lévijec, který žije v tvých branách, i bezdomovec, sirotek a vdova, kteří jsou mezi vámi.***

¹⁴*Při své slavnosti se budeš radovat ty i tvůj syn a tvá dcera, **tvůj otrok a tvá otrokyně, lévijec i bezdomovec, sirotek a vdova, kteří žijí v tvých branách.***

Z Deuteronomia vyplývá silný důraz na sociální cítění obyvatel. Také proto jsou všichni otroci a otrokyně samozřejmou součástí jeho ustanovení. Stejně jako „lévijci, bezdomovci, sirotci nebo vdovy“ se podílejí na všech právech a povinnostech izraelského společenství. Mají proto také právo se účastnit všech svátků, které mají nápadný charakter radosti, motivované Božím požehnáním.

7.6 Dt 21,10-14 : sňatek a osvobození cizí zajatkyne

¹⁰*Když vytáhneš do boje proti svým nepřátelům a Hospodin, tvůj Bůh, ti je vydá do rukou a ty zajmeš zajatce ¹¹a spatříš mezi zajatci ženu krásné postavy, přilneš k ní a budeš si ji chtít vzít za ženu, ¹²přivedeš ji do svého domu. At' si oholí hlavu a ostříhá nehty ¹³a odloží svůj plášť, v němž byla zajata, a zůstane v tvém domě. Po dobu jednoho měsíce bude oplakávat svého otce a svou matku. Potom k ní smíš vejít, budeš jejím manželem a ona bude tvou ženou. ¹⁴Jestliže se ti pak znelíbí, propustíš ji a bude volná. Nesmíš ji prodat za stříbro ani s ní hrubě zacházet, poté co jsi ji ponižil.*

Jak již bylo řečeno, v Izraeli sloužili příslušníci (a příslušnice) jiných národů jako trvalí otroci v majetku svých vlastníků. Do otroctví se dostávali především zajetím na dobytém území nebo také koupí od obchodníků. Sloužili potom bez nároku na propuštění celý život. Tento zákon ale nehovoří o cizí otrokyni v majetku, má na mysli zvláštní zacházení se zajatou ženou, která se mohla v takovém případě stát právoplatnou manželkou izraelského muže. Přestože se stala součástí kořisti, která připadla vítězům, izraelští válečníci byli vázáni určitými předpisy, ke kterým patřil i zákaz styku se ženami (sr 1S 21,5n). Tím byly zajaté ženy do určité míry chráněny.¹⁰⁸

Protože ale mají Izraelci také nařízen zákaz sňatku s cizími ženami, musí se tato žena nejprve symbolicky oddělit od své minulosti, kdy sloužila cizím bohům. K tomu dochází popsáním způsobem na základě přesvědčení, že když člověk ze sebe odloží vše, co odložit jde, odkládá tak zároveň i svou dřívější osobu. Takto očištěna od své minulosti pak má žena měsíc truchlit po své rodině.¹⁰⁹

Když se poté může stát manželkou izraelského muže, dostává se jí zákonné ochrany. Pokud se jí její muž rozhodně zapudit, nesmí ji v takovém případě prodat do otroctví ani s ní jakkoli hrubě zacházet. Naopak je povinen ji propustit na svobodu, aby měla možnost se znovu vdát.

I toto nařízení dokazuje snahu izraelských zákoníků zajistit slušné jednání se ženami, které se dostaly nestandardním způsobem do manželského svazku, ať už to byla dcera dlužníka nebo tato zajatkyně.

7.7 Dt 23,15-16 : uprchlí otroci

¹⁵Nevydáš otroka jeho pánu, když se k tobě před svým pánem uchýlí.¹⁶Bude bydlet s tebou uprostřed tebe na místě, které si zvolí, v některé z tvých bran, kde mu bude dobře. Neutiskuj ho.

¹⁰⁸ Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 284.

¹⁰⁹ Toto připomíná očištný obřad, kterému se musel podrobit malomocný v Lv 14,9. Jako se malomocný zbavuje své nečistoty, zbavuje se i tato zajatkyně své pohanské minulosti. S tím souvisí také smuteční ráz tohoto obřadu - podobně jako při loučení pozůstalých s mrtvým (Gn 38,14; Nu 20,29; Dt 34,8). Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 547.

Na rozdíl od Chammurapiho zákoníku §§ 15-20¹¹⁰, kde jsou stanoveny tvrdé tresty pro ty, kdo by pomohli otroku uprchnout, ukrývali jej a nevydali majiteli, nebo Nuzi, kde byla v takových případech stanovena pokuta, Starý zákon nic podobného neuvádí.¹¹¹

Stávalo se jistě, že otrok uprchl od svého majitele, pokud se k němu špatně choval, ale nebyla to zřejmě příliš častá situace. Jeho pán se v takovém případě samozřejmě snažil o vrácení svého otroka zpět (1Kr 2,40; 1S 30,15). Ovšem podle nařízení Starého zákona šlo v tomto případě o takové řešení, které je s těmi citovanými naprosto nesrovnatelné. Tomuto uprchlému otroku měl být poskytnut azyl a nesměl být vydán zpět. Tak se tento zákon stává dalším z těch, které jsou v tehdejších světech naprosto unikátní.¹¹²

Dnes není možné přesně stanovit, za jakých okolností mohlo k jeho naplnění opravdu dojít. Badatelé se shodují na tom, že nešlo jistě o pravidlo, které bylo dodržováno v případě každého takového útěku. Někteří se na základě znění tohoto zákona domnívají, že si otrok mohl sám vybrat, kde bude žít, a dokonce také to, že již nemusí být otrokem. To je ovšem jen spekulace. Je zde ale oprávněný předpoklad, že se mohlo jednat především (nebo pouze) o otroky uprchlé cizincům, kteří hledali útočiště v Izraeli.¹¹³

¹¹⁰ Srov. KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva* s. 123.

¹¹¹ Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 554.

¹¹² Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 281.

¹¹³ Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 555.

8. Zákony o otrocích v knize Leviticus

Pojednání o prodeji majetku a osob do otroctví je součástí tzv. Zákona svatosti. Zákon svatosti (Lv 17-26) je tvořen souborem ustanovení, jejichž hlavním tématem je „svatost“ lidu Hospodinova. Do Pentateuchu byl převzat již jako uzavřený celek a o jeho vzniku se nedochovaly žádné další podrobnosti.¹¹⁴

8.1 Lv 19,20-22 : znásilnění zasnoubené dlužní otrokyně

²⁰*Kdyby někdo obcoval s ženou, která jako otrokyně byla určena pro jiného, ale ještě nebyla ani vykoupěna penězi ani propuštěna na svobodu, bude případ vyšetřen, ale nebudou potrestáni smrtí, protože nebyla ještě propuštěna.* ²¹*Muž přinese Hospodinu svou oběť za vinu ke vchodu do stanu setkávání, berana v oběť za vinu.* ²²*Obětí berana za vinu vykoná za něho kněz smírcí obřad před Hospodinem pro hřích, jehož se dopustil; hřích, kterým se prohřešil, mu bude odpuštěn.*

Otrokyně byla buď určena pro někoho, kdo ji měl vykoupit a následně si ji vzít za manželku, nebo měla být propuštěna na svobodu a potom se vdát. To by mohlo znamenat, že se s velkou pravděpodobností jednalo o izraelskou dlužní otrokyni (v případě otrokyně v majetku by zákon asi nehovořil o možném propuštění nebo vykoupení), která dosud neodpracovala nařízených šest let, a proto stále ještě sloužila u věřitele, u kterého se asi zadlužil její otec. Pokud by se jednalo o svobodnou ženu (nebo v tomto případě, o otrokyni propuštěnou na svobodu), „určenou pro někoho jiného“, šlo by pravděpodobně o podobný případ, který je uvedený v Dt 22,23, kde se hovoří o zasnoubené dívce, příp. Dt 22,22, ve kterém jde o cizoložství, a byl by oběma uložen trest smrti (jak je ostatně hned následně řečeno). Zde se ale o konkrétním trestu hovoří pouze v případě muže, ohledně trestu ženy není nic uvedeno (i když z kontextu vyplývá, že i ona by měla být potrestána, ale je řečeno pouze, že to nebude smrtí.)

Není zcela jasné, z jakého důvodu se zde nepostupuje stejně, jako v podobných případech, s odkazem, že ... *nebyla ještě propuštěna*. Jako nejpravděpodobnější se jeví

¹¹⁴ Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 372. Samotná existence takového Zákona svatosti byla ale mnohokrát zpochybněna, protože nemá žádný vnitřní řád a jednotlivé kapitoly mají zcela odlišný charakter. Srov. RENDTORFF, R. *Hebrejská bible a dějiny* s.190.

vysvětlení, že pokud šlo o zasnoubenou dlužní otrokyni, nejednalo se o cizoložství, ale pouze o porušení majetkového práva jejího snoubence.¹¹⁵ (Možná se zde také uplatňuje podobný postup, jako v Dt 22,25, když dívka byla jako otrokyně znevýhodněna.) Také muž proto dostává podstatně menší trest, než je zvykem v obdobných případech. Zákon čin evidentně nehodnotí jako cizoložství, ale jako hřích, který je možné odčinit obětí za vinu. Proto v tomto případě stanoví, že dotyčný muž se může za svůj hřích vykoupit obětováním berana, a v případě ženy o konkrétním trestu vůbec nehovoří.¹¹⁶

8.2 Nařízení Milostivého léta

8.2.1 Lv 25,1-7 : rok odpočínutí Hospodina

¹Hospodin promluvil k Mojžíšovi na hoře Sínaji: ²Mluv k Izraelcům a řekni jim: Až přijdete do země, kterou vám dávám, bude země slavit odpočínutí, odpočínutí Hospodinovo. ³Šest let budeš osívat svá pole, šest let budeš prořezávat svou vinici a shromažďovat z ní úrodu, ⁴ale sedmého roku bude mít země rok odpočínutí, slavnost odpočínutí, odpočínutí Hospodinovo. Nebudeš osívat své pole ani prořezávat svou vinici. ⁵Co po tvé žni samo vyrostne, nebudeš sklízet, a hrozny z vinice, kterou jsi neobdělal, nebudeš sbírat. Země bude mít rok odpočínutí. ⁶Co země v odpočínutí sama zplodí, bude vaší potravou, pro tebe, tvého otroka i otrokyni, tvého nádeníka i přistěhovalce, kteří u tebe pobývají jako hosté. ⁷I tvůj dobytek a zvěř, která je v tvé zemi, bude mít všechnu její úrodu za potravu.

Je zřejmé, že rok odpočínutí Hospodina v Lv 25,2-7 navazuje na instituci roku odpočínutí v Ex 23,10-11. Den odpočinku, který je uveden v Ex 23,12 (a v Ex 34,21), je také v Ex 20,9-10 nazván jako den odpočínutí Hospodina, podobně jako v Lv 25,2.4.

¹¹⁵ MENDELSON, I. *Slavery in the Ancient Near East*, s. 55. Autor ovšem předpokládá, že se jedná o ženskou zástavu za dluh.

¹¹⁶ Podle samařské verze tohoto zákona má být potrestán pouze muž, když se rozdílně uvádí: „*nebude potrestán smrtí*“ (proti hebr.: „*nebudou potrestáni smrtí*“). Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 379.

8.2.2 Lv 25,8-13 : Milostivé léto

⁸Odpočítáš si pak sedm roků odpočinutí, sedmkrát sedm let, a vyjde ti období sedmi roků odpočinutí: čtyřicet devět let. ⁹Desátého dne sedmého měsíce dáš ryčně troubit na polnici; v den smíření budete troubit na polnici v celé vaší zemi. ¹⁰Padesátý rok posvětíte a vyhlásíte v zemi svobodu všem jejím obyvatelům. Bude to pro vás léto milostivé, kdy se každý vrátí ke svému vlastnictví a všichni se vrátí ke své čeledi. ¹¹Padesátý rok vám bude létem milostivým. Nebudete v něm sít ani sklízet, co samo vyroste, ani sbírat hrozny z neobdělanych vinic. ¹²Je to léto milostivé. Budete je mít za svaté. Smíte jíst z pole, co urodí.

¹³V tomto milostivém létě se každý vrátí ke svému vlastnictví.

Přestože se zákony o propouštění v knize Leviticus svojí podstatou podobají těm v Exodu nebo Deuteronomiu, které také zajišťují pravidelné propouštění izraelských dlužních otroků (badatelé se shodují na tom, že se v těchto zákonech nejedná o zahraniční otroky v majetku), jsou mezi nimi současně zásadní rozdíly. Nejdůležitějším je, že se jedná o propouštění po čtyřiceti devíti a ne po šesti letech služby. Z tohoto rozporu někteří badatelé vyvozují závěr, že tyto zákony byly vytvořeny jako pozdější dodatek ke starším nařízením o Milostivém létu, které se týkalo pouze přerozdělení země (Lv 25,8-24).¹¹⁷

Nařízení Milostivého léta obsahuje tři základní témata:

1. nařízení odpočinutí pro zemi
2. výzva k navrácení majetku
3. výzva k propuštění dlužních otroků

Instituce Milostivého léta měla v zemi každých padesát let zajistit rok svobody. Tato svoboda je předně opět určena půdě, která plně náleží pouze Hospodinu. Protože on tuto půdu propůjčil jednotlivým pokolením, nemá docházet k trvalým změnám jejího vlastnictví. I když se lidé dostávají do různých životních situací, které mohou vyústit až v její ztrátu, nemá jít o ztrátu trvalou.

¹¹⁷ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 302.

Na základě novějších výzkumů je zřejmé, že zákony Milostivého léta pojednávají o obnově práv na pozemky zcela jedinečným způsobem, a to i přesto, že obsahují podobné prvky, jako zákony o dlužnících otrocích Ex 21,2 - 6 a Dt 15, 12 - 18, a o promíjení dluhů v Dt 15, 1 - 3.

Podle některých názorů došlo ke změně roku odpočinutí na padesátiletý cyklus Milostivého léta v době po exilu, protože původní sedmiletý cyklus nebyl praktický. Tento názor odporuje našim současným znalostem o zemědělském hospodaření starověkých Izraelců.¹¹⁸ I přesto, že nemáme ve Starém zákoně žádné další zprávy o skutečném užívání tohoto zákona, a proto se o něm většinou pochybuje¹¹⁹, někteří badatelé se domnívají, také vzhledem k praktikování podobných nařízení u jiných národů v této oblasti, že nejde o nějaké idealistické představy, ale o skutečně prováděné způsoby obnovy vlastnických práv.¹²⁰

Vedla se dlouhá diskuse ohledně rozporu mezi uváděnými daty čtyřicátého devátého roku a roku padesátého. Došlo k určité shodě na tom, že se pravděpodobně jedná o různé vyjádření stejného data. Šlo by tedy o jiný název každého sedmého roku odpočinutí, který by byl rokem Milostivého léta. Ten by potom byl příležitostí pro pravidelné propouštění půdy a osob.¹²¹

Badatelé se dosud neshodují na tom, jaký mají tyto zákony vztah k zákonům v Ex (a Dt). Někteří tvrdí, že zákony v Lv měly úplně nahradit zákony v Ex (a Dt), zatímco jiní míní, že šlo pouze o jejich doplnění dalšími příkazy o Milostivém létu. Shoda panuje pouze v tom, že Lv je pozdější než Ex a že autor Lv 25,39-55 dobře znal nařízení v Ex 21,1-11.¹²²

Z některých užitých formulací badatelé usuzují, že tato nařízení byla součástí nějaké starší sbírky zákonů.¹²³ Mnoho z nich se také domnívá, že prodej majetku nebo půdy, v horším případě až otroctví celé rodiny, byl důsledkem předchozího nesplacení půjčky.¹²⁴

Pokud jde o případy osob, o kterých pojednává zákon v Lv 25, existuje oprávněný předpoklad, že se zde jedná o ty nejchudší izraelské zemědělce, kteří se

¹¹⁸ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 312.

¹¹⁹ Srov. DOUGLAS, J. et al. *Nový biblický slovník*, s. 169.

¹²⁰ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 312.

¹²¹ Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 392.

¹²² Srov. BROWN, R. et al. *The New Jerome Biblical commentary, Leviticus 23-27*, s.2252.

¹²³ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 323.

¹²⁴ Srov. tamtéž, s. 323.

z důvodu svého zadlužení museli prodat, podle jiných názorů i o bezzemky.¹²⁵ Protože se postupným generačním dělením půdy, která připadla jednotlivým synům, velikost těchto pozemků neustále zmenšovala, docházelo i k případům, kdy už tato velikost neumožňovala smysluplné hospodaření, protože se z něho nebylo možné uživit. Potom by tedy nezbývalo takovému zemědělci nic jiného, než svoji půdu prodat a vstoupit do nájemní služby, o které hovoří právě tento zákon. Někdy se dokonce hovoří o tom, že samotná podstata sociální pomoci ve Starém zákoně poskytovala pouze krátkodobé řešení, a v mnoha případech mohla, paradoxně, ještě ztížit už tak špatnou situaci těchto chudáků.¹²⁶ Jiní zase zákonu v Lv vyčítají, že i když se na jedné straně snaží o to, aby Izraelci nebyli v těchto případech nazýváni otroky, ve skutečnosti umožňuje jejich zotročení prakticky na celý život.¹²⁷

8.2.3 Lv 25-54 : postupná stádia bídy izraelského dlužníka

Lv 25 : vv. 25-34 : Izraelec musí prodat část svého majetku

vv. 35-38 : přesto není schopen se uživit (bezúročná půjčka)

vv. 39-43 : musí se prodat (i se svou rodinou) jinému Izraelci

vv. 47-54 : musí se prodat (i se svou rodinou) cizinci

Jedna fáze bídy přechází v druhou, což vychází z kontextu. Každá z těchto fází je přímo spojena s prodejem půdy, což je závažnější než u dluhů popisovaných v Ex 21,2-11 a Dt 15,12-18. Každý Izraelec mohl pravděpodobně prodat část nebo celou svou půdu jen v případě, kdy neexistovala žádná jiná možnost řešení jeho předchozího zadlužení. Proto se tato nařízení zabývají především důsledky prodeje půdy, ke kterému došlo z důvodu neschopnosti izraelského zemědělce, splácet své dřívější závazky, anebo následným prodejem jeho i s rodinou do otroctví.¹²⁸

¹²⁵ SKOLNIK, F., BERENBAUM, M. *Encyclopaedia Judaica, Second Edition, Volume 18*, s. 667.

¹²⁶ Srov. FRYMER-KENSKY, T. *Israel in Security for Debt*, s. 261-262.

¹²⁷ Srov. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 283, také BROWN, R. et al *The New Jerome Biblical commentary, Leviticus 23-27*, s. 2251.

¹²⁸ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 324.

8.2.3.1 Lv 25,14-17.23-34 : prodej dědičného majetku

¹⁴Když budete prodávat něco svému bližnímu nebo něco od něho budeš kupovat, nepoškozujte jeden druhého. ¹⁵Podle počtu let po létě milostivém budeš kupovat od svého bližního, podle počtu let, v nichž budeš brát užitek, bude prodávat tobě. ¹⁶Čím více let zbývá, tím vyšší bude kupní cena, a čím méně let zbývá, tím nižší bude kupní cena; bude ti prodávat podle počtu let, v nichž budeš brát užitek. ¹⁷Nikdo nepoškodíte svého bližního, ale budeš se bát svého Boha. Já jsem Hospodin, váš Bůh.

²³Země nesmí být prodávána bez práva na zpětnou koupi, neboť země je má. Vy jste u mne jen hosté a přistěhovalci. ²⁴Proto po celé zemi, jež bude vašim vlastnictvím, zajistíte možnost zemi vyplatit.

²⁵Když tvůj bratr zchudne a odprodá něco ze svého vlastnictví, přijde k němu jeho příbuzný jako zastávce a vyplatí, co jeho bratr prodal. ²⁶Kdyby někdo neměl zastávce, ale byl by potom sám schopen opatřit si potřebné výplatné, ²⁷sečte léta od doby prodeje, proplatí zbytek tomu, komu prodal, a vrátí se ke svému vlastnictví. ²⁸Jestliže není schopen zaplatit, zůstane, co prodal, v držbě kupce až do léta milostivého. V létě milostivém bude vyvázáno z držby a on se vrátí ke svému vlastnictví.

²⁹Když někdo prodá obytný dům v hrazeném městě, má právo jej vyplatit do roka od prodeje; rok trvá právo k vyplacení. ³⁰Jestliže nebude vyplacen do jednoho roku, zůstane dům v hrazeném městě tomu, kdo jej koupil, i jeho pokolením, bez práva na zpětnou koupi; v létě milostivém nebude vyvážán z držby. ³¹Domy ve vsích neobehnaných hradbami budou posuzovány jako pole v zemi, bude na nich právo k vyplacení a v létě milostivém budou vyvážány z držby. ³²Pokud jde o lévijská města, budou mít lévijci trvale právo vyplácet městské domy, jež jsou jejich vlastnictvím. ³³Někdo z lévijců buď použije práva k vyplacení, nebo bude prodán dům v městě, které je v jejich vlastnictví, vyvážán z držby v létě milostivém, neboť domy v lévijských městech jsou jejich vlastnictvím uprostřed Izraelců. ³⁴Předměstské pole u jejich měst nesmí být prodáno, neboť to je jejich trvalé vlastnictví.

Při prodeji dědičného majetku se mělo počítat s jeho vrácením původnímu majiteli a jeho cena byla stanovena s ohledem na dobu do Milostivého léta.

Zároveň byl kupující povinen počítat s možností vykoupení daného majetku také dříve. Pokud nebyl majetek vykoupen, mělo docházet k pravidelnému napravení majetkových poměrů o Milostivém létu, kdy měli být zároveň osvobozeni také všichni příslušníci izraelského národa, tedy především dlužní otroci.¹²⁹

V první fázi dochází k prodeji majetku, části půdy (vv. 25-28) nebo domu (v. 31). Podle izraelských zákonů se ale nejednalo o skutečný prodej. Kupující měl daný majetek ve svém držení jen omezenou dobu, v nejdelším případě právě do Milostivého léta, kdy muselo dojít k navrácení původnímu majiteli, přičemž ho nemohl dále prodat. Jednalo se tedy spíše o určitou formu pronájmu. Původní majitel nebo jeho příbuzný měl současně právo na vykoupení tohoto majetku kdykoliv během této doby (vv. 25-26), kromě domů ve městě obehnaném zdí, kde mohlo dojít k vykoupení pouze v průběhu jednoho roku; ovšem v případě levitského obyvatelstva bylo na takové domy pohlíženo jako na půdu - dědičný majetek; mohlo je tedy vykoupit kdykoliv anebo došlo k navrácení v průběhu Milostivého léta. Na domy ve vesnicích (neobehnaných zdí) se automaticky pohlíželo jako na půdu.¹³⁰

Tím, kdo mohl vykoupit něčí majetek zpět, byl nejčastěji jeho příbuzný, od člena jeho nejbližší rodiny až po maximální rodovou linii¹³¹, který bydlel obvykle ve stejné vesnici nebo městě, ale mohl být také odjinud (Jr 32,6-15; Rt 43). Z textu není ale jasné (a ani badatelé se neshodují), zda se vykoupený majetek automaticky vracel původnímu majiteli, nebo se pouze převedl na jeho příbuzného s tím, že k navrácení došlo až tehdy, když by byl schopen ho splatit, nebo v Milostivém létě. Tato možnost se zdá být pravděpodobnější, protože je sporné, zda by si mohl příbuzný dovolit takovéto dobročinné vykupování bez jakékoli kompenzace. A také, v souvislosti s možností odkoupení prodaného majetku zpět samotným prodejcem, lze se i domnívat, že nedošlo k prodeji celé půdy, ale že si mohl ponechat nějakou její část, na které mohl dále hospodařit, uživit svou rodinu a ještě získat potřebné peníze na zpětný odkup, nebo že mohl dát najmout sebe či některého jiného člena své rodiny.¹³²

¹²⁹ Srov. *Encyclopaedia Judaica, Second Edition, Volume 18*, s. 667.

¹³⁰ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 324-325, také BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 393-394.

¹³¹ Půda mohla být skutečně prodávána pouze mezi členy rodu. Proto jen oni mohli tuto půdu také vykoupit namísto svého příbuzného.

¹³² Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 325-326.

Takovéto zpětné prodeje majetku u zchudlého občana podobně popisuje i Zákoník Ešnunna čl. 39, který má také za cíl ochránit jeho dědičný majetek.¹³³ Ale Lv ještě k tomu přidává teologický důvod k vykoupení země - veškerá půda patří Bohu, který ji dal Izraeli jako dědictví.

8.2.3.2 Lv 25,35-38 : možnost bezúročné půjčky

³⁵*Když tvůj bratr zchudne a nebude moci vedle tebe obstát, ujměš se ho jako hosta a přistěhovalce a bude žít s tebou.* ³⁶*Nebudeš od něho brát lichvářský úrok, ale budeš se bát svého Boha. Tvůj bratr bude žít s tebou.* ³⁷*Své stříbro mu nepůjčuj lichvářsky, na poskytované potravě nechtěj vydělávat.* ³⁸*Já jsem Hospodin, váš Bůh, já jsem vás vyvedl z egyptské země, abych vám dal kenaanskou zemi a byl vám Bohem.*

V další fázi chudoby se musí Izraelec stát závislým na dobročinné bezúročné půjčce, vzhledem k tomu, že už nemá dostatečné prostředky k obživě své rodiny (vv. 35-38). Jeho těžké situace nemá nikdo zneužívat účtováním úroků ke svému obohacení.¹³⁴

Je zde předpoklad, že Izraelec sice ještě nemusel prodat veškerou svou půdu, ale již nebyl, vzhledem k nepříznivým okolnostem, schopen z ní uživit svou rodinu (například v případě neúrody), nemohl nic dalšího prodat, a také zde není nikdo, kdo by jeho majetek v této situaci vykoupil. Za takto získané peníze by pravděpodobně mohl nakoupit další semena na osev, ale pokud by taková možnost půjčky neexistovala, byl by nucen prodat všechnu svou půdu a sám sebe, jak je popsáno dále (vv. 39-43, 47-55).¹³⁵

8.2.3.3 Lv 25,39-43 : Izraelec se musí prodat jinému Izraelci

³⁹*Když tvůj bratr vedle tebe zchudne a prodá ti sebe sama, nezotročíš ho otrockou službou.* ⁴⁰*Bude u tebe jako nádeník, jako přistěhovalec; bude u tebe sloužit až do milostivého léta.* ⁴¹*Pak od tebe odejde a s ním i jeho děti a vrátí se ke své čeledi; vrátí se*

¹³³ Zákoník Ešnunna čl. 39: „Jestliže někdo zchudnul a prodal svůj dům, jakmile jej kupec bude prodávat, vlastník domu (jej) může koupit zpět.“ Srov. KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva* s.118.

¹³⁴ Zde přímo souvisí toto nařízení s nařízením v Dt 15,1-11, kde se nařizuje poskytování takových půjček a následně i promíjení dluhů.

¹³⁵ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 327-328.

k vlastnictví svých otců. ⁴²*Jsou to přece moji služebníci, které jsem vyvedl z egyptské země, nesmějí být prodáváni jako otroci.* ⁴³*Nebudeš nad nimi surově panovat, ale budeš se bát svého Boha.*

Pokud se Izraelec dostane do této třetí fáze chudoby, musí se i se svou rodinou prodat. První varianta hovoří o prodeji jinému Izraelci (vv. 39-43), druhá o prodeji cizinci (vv. 47-55). Nehovoří se o žádném možném vykupiteli, protože pokud by zde takový byl, mohl dotyčnému pomoci již dříve, ještě než musel prodat svůj pozemek. Na rozdíl od otroka v majetku svého pána se zde uvádí, že s ním nebude zacházeno jako s otrokem, ale má s ním být jednáno jako s dělníkem najatým za mzdu, který bude sloužit až do Milostivého léta. Potom je uvedeno za jakých podmínek bude propuštěn - společně se svou rodinou a bude mu také dovoleno vrátit se ke svému dědičnému majetku.

I zde je použit termín „*tvůj bratr*“ v širším smyslu, jako odkaz k izraelskému lidu, který je povinen podpořit ty, kteří nemohou splácet svůj dluh.¹³⁶ Dále, jak se domnívá většina badatelů, na rozdíl od Ex a Dt, se zde jedná o prodej samotné hlavy rodiny, zatímco tam šlo o prodej rodinných příslušníků. Stejně tak je pravděpodobně rozdíl i v tom, že i když se dlužník prodá kvůli neschopnosti splácet, není zde jisté, že se tak stalo proto, aby zaplatil předchozí dluh. (Tak je tomu s největší pravděpodobností v případě prodeje rodinných příslušníků v Ex 21,2-6 a Dt 15,12-18.) Jedná se zde o případ Izraelského muže, který se musí sám prodat, protože už nemá jinou možnost, jak uživit sebe i svou rodinu, vzhledem k tomu, že už přišel o svou půdu a nemůže najít jinou práci. Zatímco uvedené zákony hovoří o propouštění dlužních otroků, v tomto případě je stanoveno, že by neměl být srovnáván s otrokem. To lze odvodit z v. 39, který hovoří o tom, že by neměl být přijat do otrocké služby.¹³⁷

O podmínkách služby pak hovoří v. 40, kde je uvedeno, že bude pracovat jako nádeník nebo přistěhovalec. Takové nařízení mělo zajistit, že žádný Izraelec neskončí v trvalé službě, protože mu bude nejpozději v Milostivém létu navrácena jeho půda. Speciální zacházení s ním vychází z toho, že tento člověk zde není z důvodu splacení dluhu, ale spíše proto, aby našel útočiště než mu bude vrácena jeho půda. Tak je

¹³⁶ Srov. BROWN, R. et al *The New Jerome Biblical commentary, Leviticus 23-27*, s. 2252.

V tomto případě je navíc jisté, že se nejedná o příbuzného, protože ten mohl pomoci již dříve.

¹³⁷ Srov. tamtéž, s. 2253.

současně stanoveno, že práce i podmínky této práce u tohoto muže, budou jiné než služba otroků (ať už v majetku nebo dlužních).¹³⁸

Je pravděpodobné, že biblický zákon požaduje, aby Izraelec zacházel se svým zchudlým sousedem, jako s najatým pracovníkem a dal mu určitá privilegia, jako je vykonávání určitého úkolu a pevná pracovní doba. Dále by dostával jídlo, pití a oblečení podle místního zvyku. A navíc (na rozdíl od běžné námezdní síly) také přístřeší nebo pozemek, kde mohl žít se svou rodinou.¹³⁹

Verše 40-41 hovoří o tom, že Izraelec, který prodal sám sebe, bude sloužit do Milostivého léta, kdy mu bude vrácena jeho půda. V tomto případě šlo tedy především o to, aby rodina byla do této doby zajištěna. Proto je celá izraelská komunita vyzývána k tomu, aby pomohla svým spoluobčanům, kteří nemají prostředky na přežití, a aby s nimi bylo jednáno se soucitem. Pro zdůraznění se potom tento požadavek znovu opakuje v Lv 25,46:

... Pokud jde o vaše bratry Izraelce, nikdo nebude nad svým bratrem surově panovat.

I zde se znovu uvádí výraz „*tvůj bratr*“, jako součást terminologie, rozšiřující rámec členů jednotlivých kmenů na celý národ, který se tak má považovat za jednu rodinu.

Zde je třeba poznamenat, že si mnozí badatelé různě vysvětlují délku služby do Milostivého léta. Jak již bylo řečeno, někteří dokonce hovoří o tom, že je taková délka služby nereálná. Jiní, kteří nepřipouští rozdíl mezi osobami, o kterých hovoří tyto zákony v Lv a těmi v ostatních propouštěcích zákonech, naopak hovoří o nelidskosti takové délky, kterou považují za zotročení na celý život.¹⁴⁰ Proto je třeba si uvědomit zásadní rozdíl mezi propouštěním dlužních otroků, popisovaném v Ex a Dt, od propouštění popisovaném v Lv. Je také třeba vidět, že takových rodin, které by opravdu sloužily celých 50 let, nebylo asi mnoho. Většina Izraelců sloužila od doby svého prodeje do Milostivého léta, tedy ne celých 50 let.¹⁴¹

¹³⁸ Ve Starém zákoně nemáme plně popsána práva a povinnosti námezdních sil, ale z podobných smluv a právních sbírek starověkého Blízkého východu víme, že se jednalo o práci v různých řemeslech, ale i různé práce nekvalifikované, především v zemědělství. Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 333.

¹³⁹ Srov. BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I.*, s. 394.

¹⁴⁰ WRIGHT, D. *Inventing God's Law - How the Covenant Code of the Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi*, s. 152-153.

¹⁴¹ Srov. BROWN, R. et al *The New Jerome Biblical commentary, Leviticus 23-27*, s. 2253.

V souvislosti s těmito nařízeními je třeba současně vidět také jejich teologickou motivaci: *Jsou to přece moji služebníci, které jsem vyvedl z egyptské země, nesmějí být prodáváni jako otroci a Nebudeš nad nimi surově panovat, ale budeš se bát svého Boha.* Při exodu došlo u Izraelců k důležité změně - z otroků Egyptanů se stali „otroci“ Boží. Jediný vztah mezi pánem a sluhou je tedy mezi Izraelcem a Bohem. A stejně tak, jako může být země pouze pronajata a ne prodána, nemůže být ani on prodán „svému bratru“, ale může pouze pronajmout svoji pracovní sílu. Na základě takového náboženského konceptu tedy dochází ke sjednocení práv na vykoupění země i otroků do jednotného systému.¹⁴²

8.2.3.4 Lv 25,47-55 : Izraelec se musí prodat cizinci

⁴⁷*Když u tebe nějaký host nebo přistěhovalec dosáhne blahobytu a tvůj bratr u něho zchudne, takže sebe sama prodá hostu, který se k tobě přistěhoval, nebo některému příslušníku hostovy čeledi,* ⁴⁸*ač se prodal, bude mít právo se vykoupit. Někdo z jeho bratrů dá za něj výkupné* ⁴⁹*nebo ho vykoupí jeho strýc nebo bratranec anebo ho vykoupí někdo z blízkých příbuzných jeho čeledi anebo si opatří potřebný obnos a vykoupí se sám.* ⁵⁰*Provede vyúčtování se svým kupcem od roku, kdy se mu prodal, až do milostivého léta. Stříbro, za které se prodal, přepočte se podle počtu let, jako by po ty dny byl u něho nádeníkem.* ⁵¹*Jestliže zůstává ještě mnoho let, vrátí podle nich ze stříbra kupní ceny odpovídající část výkupného.* ⁵²*Jestliže zbývá do milostivého léta málo roků, vyúčtuje s ním a odevzdá své výkupné podle příslušných let.* ⁵³*Z roku na rok bude u něho jako nádeník a on nebude nad ním před tebou surově panovat.* ⁵⁴*Jestliže nebude tak či onak vykoupen, bude vyvázán z držby v milostivém létě i se svými dětmi.*

⁵⁵*Izraelci mi totiž patří jako služebníci, jsou to služebníci moji, které jsem vyvedl z egyptské země. Já jsem Hospodin, váš Bůh.*

Tato část hovoří o jiné variantě prodeje zchudlého Izraelce, který je zde nucen prodat se bohatému cizinci, žijícímu na území Izraele.¹⁴³

¹⁴² Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 336-337.

¹⁴³ V Kenaánu žilo mezi Izraelci množství cizinců, kteří dokázali svým podnikáním zbohatnout. Těm se potom mohli prodat někteří zchudlí Izraelci. Zároveň mohlo jít přímo o věřitele, u kterého byl Izraelec zadlužen, a kterému nakonec musel prodat i svoji půdu.

Ani toto nařízení nepopisuje skutečný prodej osoby, prodané kvůli dluhu, jde opět spíše o určitý způsob najmutí pracovníka. Na rozdíl od předchozího prodeje Izraelce svému izraelskému spoluobčanu se zde apeluje na možné vykupitele, členy rodiny, blízké i vzdálené příbuzné, aby za něho zaplatili výkupné. V takovém případě se vychází z předpokládané částky za vykonanou práci za celou dobu služby, a je nutné vrátit její zbývající část. Je otázkou, zda bylo reálné, aby někdo z příbuzenstva takový obnos zaplatil pouze v rámci dobročinnosti. Ale je velice pravděpodobné, že pokud se nějaký takový příbuzný vykupitel našel, prodaný u něho pracoval (čímž mu současně splácel tento dluh) a žil i se svou rodinou, dokud nedošlo k navrácení půdy během Milostivého léta. Pokud by tedy došlo k jeho vykoupení, bylo hlavním cílem odejít ze služeb cizince a vstoupit do služby u svého spoluobčana Izraelce.¹⁴⁴

Nařízení Milostivého léta, týkající se propouštění země i lidí, bylo podle části badatelů zavedeno v rámci sedmiletého cyklu odpouštění dluhů z Dt 15.1-3. Typ služby, uvedený v Lv 25,39-55, není ale pravé dlužní otroctví, o kterém hovoří Ex a Dt. Bylo uzákoněno proto, aby měl Izraelec, který přišel o možnost obživy, i jeho rodina, dostatečnou ochranu a podporu po tak dlouhou dobu, než mu byla vrácena jeho půda.¹⁴⁵

Ač se někteří učenci domnívají, že propouštění po 50 letech v Lv je v rozporu se sedmiletým propouštěním v Ex a Dt, existuje zde ta možnost, že obě sbírky pojednávají o různé závažnosti konkrétního dluhu. Podobně, jako v Chammurapiho zákoníku § 117 propouštění po třech letech, tak i v Ex a Dt po šesti, bylo nařízeno pro ty dlužníky, kteří museli prodat svého příbuzného, aby splatili předchozí dluh. Padesátileté propouštění lidí a země se týkalo dědičných pozemků a těch, kteří se museli prodat i se svou rodinou, aby přežili. Proto tato nařízení pojednávají o těch nejzávažnějších podobách neschopnosti splácat, kdy by i přes prodej rodinných příslušníků došlo opět k následné neschopnosti splatit dluh. Ale základním smyslem těchto nařízení bylo především to, aby takový dlužník a jeho rodina našli útočiště ve chvíli, kdy přišli o veškerý svůj majetek i zdroj obživy.¹⁴⁶

Badatelé se obecně shodují na tom, že ani tato ustanovení se netýkala zahraničních otroků v majetku svých pánů.

¹⁴⁴ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 339-341.

¹⁴⁵ Srov. BROWN, R. et al *The New Jerome Biblical commentary, Leviticus 23-27*, s. 2253-2257.

¹⁴⁶ Srov. CHIRICHIGNO, G. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, s. 342-343.

8.3 Lv 25,44-46 : koupě a vlastnictví cizích otroků

⁴⁴Otrok a otrokyně, které budeš mít, ať jsou z pronárodů okolo vás; z nich si budete kupovat otroka a otrokyni. ⁴⁵Také si je můžete koupit z dětí přistěhovalců, kteří u vás pobývají jako hosté, a z čeledi těch, kteří jsou u vás, z dětí, které zplodí ve vaší zemi; ti budou vaším vlastnictvím. ⁴⁶Po sobě je odkážete svým synům, aby je zdědili jako své vlastnictví; trvale jim budou sloužit. ...

Tento zákon jsem přeskočil, abych nenarušil logickou návaznost předchozích ustanovení.

Jak již bylo řečeno v úvodu o izraelském otroctví, cizí otroci byli získáváni buď zajetím při válečných taženích na obsazeném území, nebo nákupem od obchodníků. Jinou možností byl nákup dětí od přistěhovalců, kteří žili na území Izraele. Tito otroci sloužili do konce života bez nároku na propuštění, stali se součástí majetku vlastníka a také jejich děti zůstávaly automaticky v jeho vlastnictví (Gn 17,12). Majitel s nimi mohl nakládat podle svého uvážení (mohl je darovat, prodat, byli součástí věna nebo dědictví, ale mohl je také propustit na svobodu).

V případě nákupu byly ceny s velkou pravděpodobností podobné, jako v jiných oblastech Blízkého východu. Podle ocenění osob v Lv 27,2-8 můžeme odvodit i ceny otroků: Muž mezi 5 - 20 lety stál 20 šekelů, žena v tomto věku 10. Muž mezi 20 - 60 lety stál 50 šekelů, žena 30. Průměrná cena mužského otroka tedy byla asi 35 šekelů, otrokyně 15 šekelů. U této ceny ale jistě docházelo ke změnám, v souvislosti s ekonomickým stavem země i celkovou mezinárodní situací.

Samozřejmě se od cizího otroka očekávalo, že se připojí k Bohu svého majitele a projde povinnou obřízkou (Ex 12,44). Ale i když k tomu nedošlo, i na takové otroky se vztahovala nařízení zákonů, která dovolují, aby dodržovali den odpočinku a byla jim umožněna účast na izraelských kultických slavnostech (Ex 20,10.17; Dt 5,14.21; Lv 25,6; Dt 12,12.18; 16,10-14; Ex 12,42-51).¹⁴⁷ Takový otrok se mohl někdy stát i pánovým dědicem (Gn 15,2n; 1Pa2,34n).

¹⁴⁷ Srov. BÍČ, M. *Ze světa Starého zákona*, s. 281.

Závěr

Starověký izraelský otrokářský systém vycházel sice z tehdy obecně platných pravidel pro jednání s otroky (kteří i zde byli v soukromém vlastnictví a v majetku státu nebo chrámů), ale vzhledem k vlastním ustanovením zákona, se od nich začal zásadním způsobem odlišovat.

Především to bylo snahou tvůrců zákona zajistit, aby se v této zemi nemohl stát natrvalo otrokem žádný Izraelec. Vycházejí ze základní koncepce Starého zákona, že Izraelci jsou pouze otroci Boží, a tedy nesmí otročit nikomu jinému, došlo na základě těchto zákonů k vytvoření takového konceptu otroctví, ve kterém se mohl skutečným otrokem stát pouze příslušník cizího národa. Tito zotročení cizinci byli potom skutečně považováni za soukromý majetek, stejně jako jejich děti. Majitel pak s nimi mohl nakládat podle svého uvážení (mohl je tedy prodat, darovat, odkázat nebo učinit součástí věna). Ale zároveň i těmto otrokům bylo umožněno, aby se mohli účastnit obřadů a náboženských slavností, stejně jako se na ně vztahoval den odpočinku. Jinak ale sloužili až do své smrti, bez nároku na vykoupení.

Izraelec se mohl stát otrokem pouze v případě, kdy nebyl schopen jinak splatit svůj dluh, anebo v případě svého odsouzení za krádež. V obou případech se tak mohlo stát ale jen dočasně; v případě dlužního otroctví na dobu šesti let (když při svém propuštění musel dostat dostatečnou provizi), v případě odsouzení, v závislosti na hodnotě zcizené věci. Pokud došlo k zotročení z důvodu zadlužení, nebyl to pravděpodobně sám dlužník, kdo se prodal do dlužního otroctví, neboť tím by se situace jeho rodiny ještě více zkomplikovala, ale nejčastěji jeho rodinní příslušníci, syn nebo také dcera. (Toto alespoň tvrdí část badatelů, na rozdíl od dalších, kteří mají za to, že to byl právě sám dlužník, kdo se musel prodat.) Hovoří se také o manželce dlužníka, ale ta by mohla v takovém případě sloužit v domě věřitele jen společně se svým manželem. Zákon se tak snaží ochránit provdané ženy nucené k takové službě v domě věřitele.

Stejně tak se snaží chránit i práva dcery dlužníka, provdané za manželku věřitele nebo jeho syna. I v takovém případě se jí má dostat podobných práv, jaká mají manželky provdané standardním způsobem. Je jí také umožněno, aby v případě, kdy se znelíbí svému manželovi, mohla odejít po zaplacení výkupného, přičemž nesmí být prodána nikomu jinému, pouze své vlastní rodině. I pokud je provdána za jeho syna, musí s ní být jednáno jako s jeho řádnou manželkou a musí jí být zaručena stejná práva.

V případě, že by si věřitel nebo jeho syn vzal ještě další ženu, musí zajistit této dceři dlužníka dohodnuté náležitosti. V opačném případě smí tato odejít bez zaplacení výkupného.

Izraelský dlužní otrok (nebo otrokyně) se ale mohl také sám rozhodnout, že zůstane v takové otrocké službě do konce svého života. Tato možnost, která nemá v jiných zákonících obdoby, se mohla uskutečnit pouze při dodržení stanoveného postupu, a vycházela opět z předpokladu, že izraelský národ byl vyveden Bohem ke svobodě, a nikdo tak nesmí žádnému Izraelci tuto svobodu vzít. K takovému rozhodnutí muselo proto dojít jen ze strany otroka samotného, a to zcela dobrovolně.

V případě Izraelců mohlo ale dojít ještě k jinému způsobu vstupu do určité formy „dlužního otroctví“, a to na základě předchozího zadlužení, které vyústilo až v prodej jeho půdy. (I toto vysvětlení ale sdílí jen někteří vědci, další se domnívají, že se ve všech zákonech jedná o stejný druh dlužního otroctví; podle jejich názoru jen nařízení novějších zákonů ruší nařízení starší. Tím ale dochází k zásadním rozporům ve vztahu k délce služby dlužního otroka a také k dataci jednotlivých knih Pentateuchu.) Tím se tento izraelský zemědělec dostal do neřešitelné situace, kdy již nebyl schopen uživit sebe ani svou rodinu. Než k takovému stavu došlo, zákon mu ještě umožňoval získání bezúročné půjčky od jiných Izraelců, ale pokud by to nestačilo, pak by on i celá jeho rodina nemohla dělat nic jiného, než se prodat do otroctví.

I v takovém případě se ale zákon snaží o řešení vzniklé situace, aby nemusel Izraelec „otročit svému bratru“ a umožňuje mu vstoupit do určité formy služby trávající do příštího svátku Milostivého léta, které se opakovalo každých padesát let. To znamenalo jeho propuštění na svobodu a také navrácení jeho dědičné půdy. Tento člověk zde nemá být označován jako otrok, ani tak s ním nemá být zacházeno. Má se jednat spíše o nájemní vztah, kdy pracuje u jiného Izraelce nebo i cizince jako nájemná pracovní síla, a dostává se mu za to potřebného zabezpečení, a zároveň je mu umožněno se kdykoli vykoupit, stejně jako ho může vykoupit někdo z jeho příbuzenstva.

Je možné, že k vytvoření nařízení Milostivého léta se tvůrci těchto zákonů odhodlali z důvodu narůstajícího počtu věřitelů a neschopnosti se jinak vypořádat s rozšiřujícím se problémem dlužního otroctví a zhoršující se sociální situací v zemi. Zároveň je ale zřejmé, že tyto zákony přesahovaly veškeré tehdejší pokusy tento problém řešit, když sjednotily do jednoho systému myšlenku nemožnosti prodeje jak země tak osob, přičemž osoby byly dočasně umístěny do pracovního vztahu, aby si tak vydělaly na své živobytí, a také půda byla pouze dočasně pronajata, a zároveň zajistily

propouštění obou v pravidelných cyklech. Těmi se měly zároveň nastavit ekonomické hodiny zpět na začátek, aby tak mohli všichni znovu začít hospodařit. Ve spojení s pravidelným odpouštěním dluhů každý sedmý rok, (když se stále diskutuje o tom, zda se časově shodovalo s pravidelným propouštěním dlužných otroků či nikoli), se jedná o zákony, na kterých můžeme vidět silné sociální cítění tvůrců těchto zákoníků a jejich velkou snahu zajistit existenci i těch nejchudších izraelských občanů, kteří by se jinde stali skutečnými otroky. (Podle některých vědců se týkalo toto nařízení i bezzemků.)

Podobně se i v dalších zákonech zrcadlí tento sociální ohled, když např. v zákoně o uprchlém otroku nemá dojít k jeho vydání zpět jeho majiteli (ovšem tento zákon určitě neplatil obecně; neznáme okolnosti, za kterých mohlo dojít k jeho naplnění), nebo v případě poranění otroka, který má být v takovém případě propuštěn na svobodu. Také soucitný pohled na zajatou cizinku, nejen ve chvíli, kdy se má stát ženou Izraelce, ale i v případě rozpadu tohoto svazku, kdy s ní má být slušně zacházeno a nesmí být prodána do otroctví, nýbrž propuštěna na svobodu, nám vypovídá o velké starosti tvůrců zákona nejen o otroky, ale také o jiné občany, kteří se, ne vlastní vinou, dostali na okraj společnosti.

Je jasné, že se v případě otrockých zákonů starověkého Izraele, kdy můžeme vycházet pouze ze Starého zákona, jedná ve skutečnosti jen o různé interpretace jednotlivých badatelů. Nemáme žádný jiný zdroj, díky kterému bychom mohli některé souvislosti lépe pochopit, a proto se i přiklonit k určitému názoru. Na čem se vědci ve své většině shodují je to, že tvůrci těchto zákonů vycházeli ze společné blízkovýchodní tradice, a zároveň se nechali inspirovat již existujícími zákonodárnými prameny. To je zřejmé především v případě nařízení o pravidelném propouštění dlužných otroků po šesti letech práce, kdy je tento zákon velice podobný Chammurapiho zákoníku § 117, který také stanoví pravidelné propouštění dlužných otroků po třech letech. Podobně užívání systému odvety má své jádro v Chammurapiho zákoníku, neboť jiné zákoníky řešily podobné případy formou odškodnění. Tomu odpovídá také zákon o usmrcení otroka, který zřetelně vychází z tehdejší praxe, kdy hrála svou roli krevní msta nebo odškodnění za ztrátu majetku. Na tomto pojetí je založen i zákon o znásilnění zasnoubené izraelské dlužní otrokyně, které hodnotí jako porušení majetkových práv budoucího manžela, ale zároveň je na něm vidět i snaha ochránit takovouto ženu, jež se stala obětí tohoto činu, na rozdíl od jiných případů cizoložství, kdy by jí byl uložen trest smrti.

V souvislosti s rozborem jednotlivých nařízení bylo zřejmé, že se v mnoha jednotlivostech názory badatelů liší. Některé tak můžeme označit jako většinové, jiné se ale různí i v základních otázkách. Jedním ze zásadních rozporů, které hrají velkou roli i při snaze o pochopení vzniku otrockých zákonů, je především současná neshoda vědců v otázce datace jednotlivých knih Pentateuchu. Dalším je také samotná existence jednotlivých popsanych skupin otroků - především potom otroků v majetku státu, nebo chrámů. S tímto tématem také souvisí další otazník izraelských dějin, kterým je provádění nucených prací samotnými Izraelci. Další rozpory se objevují v otázce, kterých otroků se jednotlivé zákony vlastně týkají - zda izraelských či cizích, případně všech společně. Je tak vidět, že sporných bodů je zde opravdu hodně. Proto i tato práce by měla být vnímána jako jeden z možných pohledů na izraelské otroctví.

Prameny a literatura

A. Prameny

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona, Český ekumenický překlad, Praha: Česká biblická společnost, 2002. ISBN 80-85810-30-1.

Zkratky a bibliografické citace Starého zákona ze stejného zdroje.

B. Literatura

BÁNDY, J. *Dejiny Izraela*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2006. ISBN 80-223-2139-7.

BIČ, M. et al. *Výklady ke Starému zákonu - Díl I. (Genesis - Deuteronomium)*, Praha: Kalich, 1991. ISBN 80-7017-408-0.

BIČ, M. *Ze světa Starého zákona*, Praha: Kalich, 1986. ISBN neuvedeno

BROWN, R. E. et al. *The New Jerome Biblical commentary, Leviticus 23-27*, New Jersey: Englewood Cliffs, 2001. ISBN 0-13-614934-0.

DOUGLAS, J. et al. *Nový biblický slovník*, První vydání, Praha: Návrat domů, 1996. ISBN 80-85495-65-1.

Encyclopedia Britannica, 2002. ISBN neuvedeno

FINKELSTEIN, I.; SILBERMAN, N. A. *Objevování Bible - Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-044-2.

FRYMER - KENSKY, T. Israel in Security for Debt. In WESTBROOK, R.; JASNOW, R. *Ancient Near Eastern Law*. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2001. ISBN 90-04-12124-2.

HANKO, I. Niekoľko základných charakteristík legislatívnych textov Starého zákona. In FARKAŠ, P. et al. *Legislatívne texty Biblie - Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2007. ISBN 978-80-88696-51-3.

CHIRICHIGNO, G. C. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, 1st edition . England, Sheffield: JSOT Press, 1993. ISBN 1-85075-359-8.

KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva - Chammurapi a jeho předchůdci*, Praha: Academia, 1979. ISBN neuvedeno

- KLÍMA, J. *Zákony Asýrie a Chaldeje - Pokračovatelé Chammurapiho*, Praha: Academia. 1985. ISBN neuvedeno
- KLÍMA, J. *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. ISBN neuvedeno
- LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*, Praha: Nakladatelství ERM, 1994. ISBN 80-901477-6-3.
- MENDELSON, I. *Slavery in the Ancient Near East: A Comparative Study of Slavery in Babylonia, Assyria, Syria, and Palestine from the Middle of the Third Millennium to the End of the First Millennium*, Reprint, New York: Oxford University Press, 1978. ISBN 0-313-20119-3.
- NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*, Praha: Kalich. 1992. ISBN 80-7017-528-1.
- OTTO, J. *Ottův slovník naučný*, díl 18, Praha: Vydavatel a nakladatel J. Otto, 1902. ISBN neuvedeno
- RENDTORFF, R. *Hebrejská bible a dějiny*, Praha: Vyšehrad, 1996. ISBN 80-7021-190-3.
- SEGERT, S. *Starověké dějiny Židů*, Praha: Svoboda, 1995. ISBN 80-205-0304-8.
- SKOLNIK, F.; BERENBAUM, M. *Encyclopaedia Judaica*, Second Edition, USA: MacMillan Reference, 2007. ISBN 978-0-02-865946-6.
- SPRINKLE, J. M. *The Book of the Covenant, A Literary Approach*, England, Sheffield: JSOT Press, 1994. ISBN 1-85075-467-5.
- UNIVERSUM, *Encyklopedie pro 21. století*, Praha: Knižní klub, 2006. ISBN 80-242-1755-4.
- VAN DE MIEROOP, M. *Dějiny starověkého Blízkého východu*, Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1832-8.
- Všeobecná encyklopedie Diderot*, Praha: Nakladatelský dům OP, 1997. ISBN 80-85841-35-5.
- WRIGHT, D. P. *Inventing God's Law - How the Covenant Code of the Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi*, Oxford: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-530475-6.

ABSTRAKT

NUSKO, J. *Otroctví ve starověkém Izraeli*. České Budějovice 2013.
Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
Teologická fakulta. Katedra teologických věd. Vedoucí práce A. Mackerle.

Klíčová slova: Izrael, starověk, otroctví

Práce pojednává o systému otroctví ve starověkém Izraeli. Začíná popisem historie této země a vývoje její společnosti, do které jsou potom zařazeny jednotlivé skupiny otroků, které tehdy měly být její součástí. Zabývá se jak otroky v majetku jejich vlastníků, tak i otroky dlužními. V souvislosti s dlužním otroctvím také blíže popisuje izraelský starozákonní systém půjček.

V další části se potom věnuje podrobnému rozboru jednotlivých nařízení pro jednání s otroky, která jsou rozdělena podle jednotlivých knih Starého zákona, ve kterých se nachází, přičemž výsledky jsou následně shrnuty v závěru práce.

ABSTRACT

NUSKO, J. *Slavery in Ancient Israel*. České Budějovice 2013.

Diploma thesis. University of South Bohemia in České Budějovice.

Faculty of Theology. Department of Theological Disciplines. Supervisor A. Mackerle.

Keywords: Israel, antiquity, slavery

The work deals with the system of slavery in ancient Israel. The first part describes the history of this country and development of its society including specific categories of slaves that used to be part of it. It deals with the household slaves in the possession of their owners, as well as slaves-for-debts. In connection with a debt slavery the thesis also elaborates on the Old Testament Israel loan system.

The next part concerns a detailed analysis of various regulations for treating slaves, which are divided according to the particular books of the Old Testament where they can be found. The results are then summarized in the conclusion.